

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXVIII (Ayrıbasım / Offprint)

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXVIII

© 2020 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 18698

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published

in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Sonsöz Gazetecilik, Matbaacılık, Rek. İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Mah. Matbaacılar Sit. 1341. Cad. No: 56-58 İvedik OSB - Yenimahalle / ANKARA

Tel: +90 312 394 57 71 Fax: +90 312 394 57 74 • Sertifika No: 18698

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 • www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXVII

MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXVIII

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCA Y-UC KAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2020

İçindekiler / Contents

A. Tuba Ökse Yukarı Dicle Havzası – Ambar Çayı Vadisi Yerleşim Tarihi (<i>Upper Tigris Region - Settlement History of the Ambar Çay Valley</i>)	1
Hamza Ekmen – F. Gülden Ekmen – Ali Güney İnönü Cave: New Results of the Early Iron Age Culture in the Western Black Sea Region (<i>İnönü Mağarası: Batı Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağı Kültürüne İlişkin Yeni Sonuçlar</i>)	35
Deniz Kaplan – Serra Durugönül Head of a Kouros from the Hinterland of Tarsus Belonging to the Period of the Syennessis Dynasty (<i>Tarsus Hinterland'ından Syennessis Hanedanlığı Dönemi'ne Ait Bir Kouros Başı</i>).....	57
Elçin Doğan Gürbüzler Terracotta Figurines from the Temple of Aphrodite at Aphrodisias (<i>Aphrodisias Aphrodite Tapınağı'ndan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler</i>)	69
Ahmet Mörel A Young Dionysos-Satyr Group from Akkale (Rough Cilicia) (<i>Akkale'den (Dağlık Kilikia) Bir Genç Dionysos-Satyr Grubu</i>)	99
Ulus Tepebaş Tarsus Hinterlandı'ndan Büstlü Bir Lahit (<i>A Sarcophagus with Busts from the Hinterland of Tarsus</i>)	115
Zeliha Gider-Büyüközer Knidos Dorik Stoa (Sostratos?): Stilistik Değerlendirme (<i>Knidos Doric Stoa (Sostratos?): Stylistic Evaluation</i>)	131
Aytekin Büyüközer Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?) (<i>The Fortification of Knidos: Defence System of Cape Crio and Tower 56 (?)</i>) .	165
Erdoğan Aslan – Uğurcan Orhan – L. Ufuk Erdoğan Aslanlı Burun ve Kap Krio Sualtı Araştırmaları (<i>Underwater Researches of Cape Aslan and Cape Crio</i>)	207

Gökhan Coşkun – Erkan Alkaç Seyitömer Höyük’de Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları (<i>Stamped Amphora Handles from Seyitömer Höyük</i>)	243
Rahşan Tamsü-Polat – Nurten Kanbur Yeni Araştırmalar Işığında Midas Kale Phryg Seramikleri (<i>Phrygian Potteries of the Midas Fortress in the Light of New Researches</i>)	263
Hatice Körsulu Sinabiç’tan (Dalisandos?) Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri (<i>Hellenistic and Roman Period Pottery from Sinabiç (Dalisandos?)</i>)	295
Handegül Canlı Philadelphia’dan (Isauria) Nadir Bir Buluntu: Silindirik Asma Kilit (<i>A Rare Find from Philadelphia (Isauria): Cylindrical Padlock</i>).....	339
Jon C. Cubas Diaz Korasion: Eine unsichtbar gewordene kilikische Kleinstadt (<i>Korasion: Görünmez Hale Gelen Bir Kilikia Kasabası</i>)	351
Ertekin Doksanalıtı Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları (<i>Late Antiquity Workshop/Shop and Findings from Knidos’ “Harbor Street”</i>)	377
Ülkü Kara A Group of One-Handled “Sardis Type” Amphorae from the Excavations at Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) (<i>Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazıları’ndan (Bathonea ?) “Sardis Tip” Olduğu Düşünülen Bir Grup Tek Kulplu Amphora</i>)	421
Şener Yıldırım Side Müzesi’nden Champlévé Tekniğinde Bezenmiş Erken Bizans Dönemi Levhaları (<i>Early Byzantine Plates Decorated with Champlévé Technique in the Side Museum</i>)	439
Güray Ünver A New Honorary Inscription From Knidos (<i>Knidos’tan Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı</i>).....	463
Ahmet Tolga Tek Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia (<i>Podalia in Ancient and Medieval Sources, Inscriptions and its Coinage</i>).....	477

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Amaç

Olba süreli yayını; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Arkeolojik çalışmalarda sadece belli bir alan veya bölge ile sınırlı kalmaksızın 'Eski Çağ Bilimleri'ni birbirinden ayırmadan ve bir bütün olarak benimseyerek bilim dünyasına değerli çalışmaları sunmayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayı sonunda gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ile Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c-Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d-Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a) Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b) Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.

c) Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

d) Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar ve makaleler için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
6. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
7. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
8. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
9. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
10. Metin, figürler ve figürlerin dizilimi (layout); ayrıca makale içinde kullanılan özel fontlar 'zip'lenerek, We Transfer türünde bir program ile bilgisayar ortamında gönderilmelidir; çıktı olarak gönderilmesine gerek yoktur.
11. Figürlerde çözünürlük en az 300 dpi; format ise tif veya jpeg olmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is the end of November each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos ; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continuous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a) One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b) The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c) The indication fig.:
 - *It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - *If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books and articles):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).
5. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
6. A list of figures should take part at the end of the article.

7. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
8. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
9. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
10. Figures should be at least 300 dpi; tif or jpeg format are required.
11. The article, figures and their layout as well as special fonts should be sent by e-mail (We Transfer).

KNIDOS KENT SURLARI: KAP KRIO SAVUNMA SİSTEMİ VE 56 NUMARALI KULE (?)

Aytekin BÜYÜKÖZER *

ABSTRACT

The Fortification of Knidos: Defence System of Cape Crio and Tower 56 (?)

Cnidus, one of the coastal cities of the Carian region, is located at the endpoint of the Daça peninsula. The city is built on a sloping terrain descending towards the sea which faces south toward the small island (Cape Krio) just in front of it. In the 4th century BC, Cnidus experienced a civic movement that was interpreted as a transfer by some researchers. A reorganization of a vast majority of the ruins visible today was undertaken according to an orthogonal plan on the ruins of the Archaic and Classical Periods. This arrangement was protected by a city wall of the *Geländemauer* type. In this study, the curtain walls and towers of Cape Krio, which are an important part of the city wall, will be examined, and a new proposal will be presented on the function of tower 56 (?) at the eastern end of Cape Krio, about which there is a discussion whether it is a tower or a lighthouse. Finally, the construction date of the city wall which is dated back to 330 BC will be discussed.

Cape Krio has the appearance of a hill just next to the mainland, ending with a steep cliff in the south, easy to defend and rising from north to south. Some researchers have concluded that Cape Krio was the location of the first settlement in Cnidus. Whether the first settlement in the city was in Cape Krio or not will be clarified as a result of the ongoing archaeological excavations; in any case the importance of this small island for the city cannot be ignored. For this reason, the island was included in the defense system along with the mainland within the framework of the reconstruction activities in the 4th century BC, and suitable areas for the structures were created with the terraces formed on the northern slope. The topographic structure of Cape Krio provided the island with a natural defense, and missing sections were supported by walls and towers. The west

* Doç. Dr. Aytekin Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE. E-posta: aytekinbuyukozer@selcuk.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-7788-4404
Bu araştırma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı yazıları ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Kent surlarını çalışmama izin veren Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'ya müteşekkirim. Çalışmaya sağladıkları katkılar nedeniyle Doç. Dr. Z. Gider-Büyüközer, W. N. Bruce, Arş. Gör. D. Ozan Tozluca ve Arkeolog Metin Pala'ya da teşekkür ederim.
Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401033 proje numaralı "Knidos Kent Surları" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

and east of the island have lines of defense independent from one another. The land is very steep in the south of Cape Krio, and it turns into vertical cliffs in most places. For this reason, no defense line was needed in the south. The walls begin from the southwest starting point of the fault scarp in the west of the island, follow the fault scarp and connect to the tower at the entrance of the Military Port. Along this line, the walls form steps and offsets by changing directions in some sections following the topography. There are 8 towers from the beginning of the walls to the entrance of the Military Port. While the curtain walls have a mixed wall technique consisting of trapezoidal, rectangular and polygonal blocks, an isodomic technique from rectangular blocks almost without exception was preferred in the towers. There are only 2 towers in the east of the island. A mixed wall technique consisting of trapezoidal, rectangular and polygonal blocks was used in the walls starting from the second fault scarp at the east end, which is used as a quarry for the construction of the southern breakwater of the Trade Port, and continuing towards the south. In the towers with extremely poor protection, isodomic walls from rectangular blocks were preferred. Different wall techniques are seen in Cnidus curtain walls and towers, and different possibilities are suggested as to the reason for this practice. The most valid possibility for this is that the land was shared by different groups to complete the project in a short time.

The function of tower 56 on the east of Cape Krio is controversial. There are theories about the structure being a lighthouse or a defensive tower. However, the evaluations made considering its location, measurements, wall technique and plan have shown that the structure is similar to those found in *temenos* or *peribolos* type graves, which are commonly seen in the architectural repertoire of Cnidus, especially in the eastern necropolis. For this reason, even though the city is located within the city wall, we think that the structure is an example of the typical *temenos/peribolos* graves of Cnidus.

In connection with the idea that the city had been relocated, the walls of Cnidus were dated back to 330 BC, and this date was accepted by different researchers without question. However, the idea that the city had been transferred and therefore the date in question, are open to discussion. Regardless of the discussions of the transfer of the city and considering the important structures in the period when it was reorganized on an *orthogonal* plan as well as sculpture in these structures, we can definitively assert that this planning had taken place at an earlier date. Considering that urban planning cannot be carried out independent of the defense system, and that the defense problem must be solved first to organize a settlement, the city walls must have been completed in the second quarter of the 4th century BC.

Keywords: Karia, Knidos, Kap Krio, Fortification, Defence System, Tower.

ÖZ

Karia Bölgesi'nin kıyı kentlerinden biri olan Knidos, Datça Yarımadası'nın en uç noktasında yer almaktadır. Kent, güneye bakan ve denize doğru alçalan eğimli bir arazi ile hemen önündeki küçük ada (Kap Krio) üzerine kurulmuştur. Knidos, MÖ 4. yüzyılda bazı araştırmacılar tarafından taşınma olarak yorumlanan bir hareketlilik yaşamıştır. Kentte, Arkaik ve Klasik Dönem kalıntıları üzerine *orthogonal* bir planlamayla bugünkü kalıntıların büyük çoğunluğunun oluşturduğu bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme *Geländemauer* tipi bir kent suru ile koruma altına alınmıştır. Bu çalışmada kent surunun önemli bir parçası olan Kap Krio'nun sur bedenleri ve kuleleri incelenecek, ardından

Kap Krio'nun doğu ucundaki, kule mi yoksa deniz feneri mi olduğu tartışma konusu olan 56 numaralı kulenin (?) işlevi üzerine yeni bir öneri sunulacaktır. Son olarak MÖ 330 yıllarına tarihlendirilen kent surunun inşa tarihi tartışılacaktır.

Kap Krio, ana karanın hemen yanı başında, güneyde dik bir uçurum ile sonlanan, savunması kolay, kuzeyden güneye doğru yükselen bir tepe görünümündedir. Kentte çalışma yapan araştırmacılardan bazıları, Knidos'taki ilk yerleşimin Kap Krio'da yapıldığını belirtmişlerdir. Her koşulda Kap Krio kent için oldukça önemlidir bu nedenle MÖ 4. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde ana kara ile birlikte ada da savunma sistemi içine alınmış ve kuzey yamaçta oluşturulan teraslarla, yapılar için uygun alanlar meydana getirilmiştir. Kap Krio'nun topoğrafik yapısı adaya doğal bir tahkimat sağlamış, eksik görülen bölümler sur ve kulelerle desteklenmiştir. Adanın batısı ve doğusu birbirinden bağımsız savunma hattına sahiptir. Kap Krio'nun güneyinde ise arazi çok sarpdır ve çoğu yerde 90°'lik uçurumlara dönüşür. Bu nedenle güneyde herhangi bir savunma hattına ihtiyaç duyulmamıştır. Surlar adanın batısında fay dikliğinin güneybatıdaki başlangıç noktasından başlar, fay dikliğini takip ederek Askeri Liman girişindeki kuleye bağlanır. Bu hat boyunca duvarlar arazinin yapısına uyum göstermek için bazı bölümlerde yön değiştirerek kademe ve dirsekler oluşturur. Surun başladığı noktadan Askeri Liman girişine kadar 8 kule yer almaktadır. Sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık bir örgü tekniğine sahipken, kulelerde neredeyse istisnasız bir şekilde *rektagonal* bloklar kullanılmıştır. Adanın doğusunda sadece 2 kule yer almakta, bu kuleler ve sur bedenlerinde de batı surundaki teknikler kullanılmıştır. Knidos sur bedenleri ve kulelerdeki farklı örgü teknikleri görülmekte olup, bu uygulamanın sebebi olarak farklı olasılıklar önerilmektedir. Bu duruma dair en geçerli olasılık projenin kısa sürede tamamlanabilmesi için arazinin farklı gruplar tarafından paylaşılmasıdır.

Kap Krio'nun doğusundaki 56 numaralı kulenin işlevi tartışmalıdır. Yapının deniz feneri ve savunma amaçlı bir kule olduğuna dair değerlendirmeler vardır. Ancak konumu, ölçüleri, örgü tekniği ve planı dikkate alınarak yapılan değerlendirmeler yapının Knidos yapı repertuarı içinde özellikle doğu nekropolünde yoğun olarak görülen *temenos* veya *peribolos* tipi mezarlarla benzerlikler içinde olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, her ne kadar kent suru içinde yer alıyor olsa da yapının Knidos'un tipik *temenos/peribolos* mezarlarının bir örneği olduğunu düşünüyoruz.

Knidos surları kentin taşınmış olduğu düşüncesi ile bağlantılı olarak MÖ 330 yılına tarihlendirilmiş ve bu tarih farklı araştırmacılarca sorgulanmadan kabul edilmiştir. Ancak kentin taşınma düşüncesi ve dolayısıyla söz konusu tarih tartışmaya açıktır. Kentin taşınma tartışmalarından bağımsız olarak, önyargısız bir şekilde, *orthogonal* plan esasına göre yeniden düzenlendiği dönemdeki önemli yapıları ve bu yapılardaki heykeltıraşlık eserleri dikkate alındığında bu planlamanın daha erken bir tarihte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kent planlamasının savunma sisteminden bağımsız yapılamayacağı hatta bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kent surunun MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Knidos, Kap Krio, Sur, Savunma, Kule.

Anadolu'nun güneybatısında, Akdeniz ve Ege Denizi'nin kesişme noktasında yer alan Knidos, güneye bakan ve denize doğru alçalan eğimli bir arazi ile hemen önündeki Kap Krio adıyla bilinen küçük ada üzerine kurulmuştur¹. Knidos, antik çağ boyunca etkin bir siyasi merkez olmamasına karşın önemli bir kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Bu merkezin en anıtsal yapılarından birisini şüphesiz kent suru oluşturur. Thukydides'in (III. 33. 2) aktarımlarından bildiğimiz kadarıyla Knidos'ta MÖ 5. yüzyılda kent suru yoktu. MÖ 4. yüzyılda, kentin yeniden planlandığı dönemde, Akropolis, ana kara ve Kap Krio'da inşa edilen kent suru günümüzde de büyük oranda takip edilebilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak Kap Krio olarak adlandırılan adanın savunma sistemi ele alınacak, ardından adanın doğu ucunda yer alan ve I. C. Love tarafından deniz feneri olduğu iddia edilen², A. W. McNicoll tarafından savunma sistemi içinde değerlendirilen 56 numaralı kulenin³ işlevi hakkında yeni bir öneri sunulacaktır. Son olarak duvar örgü teknikleri, kuleler ve kentin tarihi süreci dikkate alınarak, surların inşa tarihi ile ilgili yeni bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Knidos Kent Surunun Araştırma Tarihi

Knidos'ta mevcut kazı ve araştırmalar öncesinde üç dönem, farklı ekiplerin çalışmaları olmuştur⁴. Kentin ilk sistemli çalışmaları olarak kabul edilen 1858/1859 yıllarında C. T. Newton yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, sur bedenleri ve kulelerin planları kent planına eklenmiş, ancak savunma sistemi üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır⁵. Knidos'un ikinci dönem kazıları I. C. Love tarafından 1967-1977 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda da doğrudan kent surlarının ele alındığı bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak hem kulelerin sayısı⁶ hem de bazı kulelerin işlevlerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Üçüncü dönem kazıları 1987-2006 yılları arasında R. Özgan başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçüncü kazı döneminde sadece Akropolis surları hakkındaki çalışma ön rapor şeklinde sunulmuştur⁷. Üçüncü kazı döneminin devamı niteliğinde ve halen devam etmekte olan Prof. Dr. E. M. Doksanaltı başkanlığındaki Knidos kazı ve araştırmaları kapsamında, kent surlarının ayrıntılı araştırılması ve değerlendirilmesine yönelik olarak makalenin yazarı tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılında Askeri Liman'ın girişindeki kulede (K8) kazılar başlatılmıştır.

Knidos ve hinterlandı sistemli kazı çalışmaları dışında da araştırmacıların

1 Bruns-Özgan 2002, 4-5; Doksanaltı v.d. 2018, 5-9.

2 Love 1968, fig. 2.

3 A. W. McNicoll, çalışma konusunu oluşturan yapıyı "56 Numaralı Kule" olarak adlandırmıştır (McNicol 1997, 60, fig. 11). I. Pimouguet-Pedarras da yapı hakkında değerlendirme yaparken McNicoll'un numaralandırmasını kullanmıştır (Pimouguet-Pedarras 2000, 326). Bu nedenle biz de yapıyı "56 Numaralı Kule" olarak değerlendirmeye alacağız.

4 Kentin araştırma tarihçesi için bk. Doksanaltı v.d. 2018, 22-26.

5 Newton 1863, lev. L. C. T. Newton'un Knidos'taki çalışmalar için bk. Newton 1863, 345-526; Newton 1865, 160-165.

6 Love 1968, 133, fig. 2.

7 Tırpan 1990, 429-456.

ilgisini çekmiş ve farklı dönemlerde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1913 yılında A. von Gerkan ve F. Krischen, kent planını çıkarırken sur ve kuleleri de incelemişler ancak detaylı değerlendirme yapmamışlardır⁸. A. W. McNicoll, Anadolu'daki kentlerin savunma sistemleri üzerine yaptığı çalışmasında Knidos surları hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur⁹. I. Pimouguet-Pedarros, Karia Bölgesi savunma sistemlerini incelediği çalışmasında Knidos surlarından da bahsetmiştir¹⁰. Ancak I. Pimouguet-Pedarros'un çalışmasının Knidos ile ilgili bölümü A. W. McNicoll'ün değerlendirmelerinin bir tekrarından öteye gitmemiştir. K. Nossov, Knidos surları hakkında kısa bir değerlendirme yapmış, ancak O'nun değerlendirmelerinde de A. W. McNicoll'ün çalışması esas alınmıştır¹¹.

Knidos Kent Surları

Kent suru, bir yerleşimin güvenceye alınması, sınırlı bir alanın oluşturulması, çevredeki alanlarla kolay erişimin engellenmesi ve kent sakinleri ile yoldan geçenlerin hareketlerinin sabit noktalara yönlendirilmesi anlamlarına gelir. Büyük bir projenin ürünü olan '*Geländemauer*'¹² tipindeki Knidos kent suru yaklaşık olarak 4 kilometrelik uzunluğa sahiptir¹³. Kent suru planlanırken pragmatik bir yaklaşımla stratejik düşünce ve arazinin sağladığı imkanlardan faydalanılmış, arazinin şekli surların yapımında belirleyici olmuştur. Topoğrafya dikkate alınarak araziye oturtulan surlarda doğal tahkimli uçurum veya kayalık gibi bölümler akılcı bir şekilde sur hattına dahil edilmiştir. Surlar arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak gri renkli, sert, yerel kireçtaşı bloklardan örülmüştür. Gri kireçtaşı bloklar sert yapısıyla sağlam duvarlar elde edilmesine olanak tanırken aynı zamanda kentin kurulduğu alandaki jeolojik yapıya bağlı olarak yoğun şekilde bulunduğu için gerek nakliye gerekse işçilik açısından ekonomik avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, tamirat evrelerinde ve surlara sonradan eklenen bölümlerde *konglomera* blokların kullanıldığı da görülür. Kulelerin tamamı *rektagonal* bloklardan, sur bedenleri *rektagonal*, *polygonal* ve *trapezoidal* bloklardan örülmüştür. Duvarlarda herhangi bir birleştirici malzeme kullanılmamış olup, *emplekton*¹⁴

8 Krischen 1913, 476; von Gerkan 1924, 92-98, 117, lev. 10. A. von Gerkan ve F. Krischen Knidos'ta geniş çaplı bir kazı çalışması planlamalarına karşın, 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu proje iptal olur.

9 McNicoll 1997, 53-60.

10 Pimouguet-Pedarros 2000, 322-333.

11 Nossov 2009, 51.

12 *Geländemauer*, yerleşim etrafındaki topoğrafyanın yükselti ve sırtlarını izleyen çok geniş arazi surlarına verilen isimdir. Bu tipin MÖ 4. yüzyıldaki uygulamaları, avantajları ve dezavantajları için bk. Pedersen 2010, 272. Karia Bölgesi'ndeki pek çok merkezde *Geländemauer* tip uygulanmıştır. En iyi bilinen örnekler Halikarnassos (Pedersen 1994, 215-235; Pedersen 2001/02, 105-110; Pedersen 2010, 269-316; Pedersen – Ruppe 2016, 560-569), Alinda (Konecny – Ruggendorfer 2014, 709-746), Alabanda (McNicoll 1997, 31-38), Myndos (McNicoll 1997, 22-25) ve Latmos Herakleiası (Hülnden 2000, 382-408) surlarıdır.

13 Tipoloji ile ilgili kapsamlı tartışmalar için bk. Lawrence 1979, 111-197; Radt 2009, 43-48; Hellmann 2010, 343-356; Frederiksen 2011, 8-19; Fachard 2012, 241-253, Müth v.d. 2016, 7-9.

14 Teknik için bk. Vitr. II, VIII, 7; Lawrence 1979, 214-215; Nossov 2009, 61.

teknîği uygulanmıştır¹⁵.

Knidos'ta ana kara ve Kap Krio surları olasılıkla kısa aralıklı yapı evreleri şeklinde, ancak genel olarak tek bir seferde inşa edilmiştir. Buna karşın Akropolis surlarının daha geç bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶. Savunma sisteminin bu şekilde adım adım oluşturulması, her yeni bölümde o dönemin askeri mimarisine özgü yeniliklerin uygulanmasına imkan sağlamıştır. Surların inşasının tamamlanmasından sonra da geniş çaplı onarımlar ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Kap Krio, ana kara ve Akropolis surları olarak değerlendirmeye aldığımız savunma sisteminin en sağlam bölümünü Akropolis surları oluşturur¹⁷. Burada yer alan kuleler, küçük boyutlardaki 4 giriş ve kuleler arasında farklı örgü tekniklerine sahip sur bedenleri, zamanın ve doğanın tahribatına karşın tüm görkemiyle takip edilebilmektedir. Akropolis tahkimatı içinde sarnıçlar dışında herhangi bir yapı kalıntısının bulunmaması, burasının Knidos halkı tarafından tehlike anında sığınılan bir '*sığınak kalesi*' olarak kullanıldığını düşündürmektedir¹⁸. Ana karada surlar, Askeri Liman'dan başlayıp teraslar üzerinden doğal kayalık sınırı takip ederek Akropolis'e ulaşır. Ancak özellikle Yuvarlak Tapınak Terası'ndan sonra sur bedenlerini takip edebilmek mümkün değildir. Buna karşın, Akropolis'e kadar duvarların temelleri, düzeltilmiş doğal kaya üzerine oturduğu için duvar yatakları takip edilebilmektedir. Doğuda ise surlar, Demeter Kutsal Alanı'nın doğusundaki doğu-batı doğrultulu fay dikliğinden kıyıya kadar iner, buradan kıyı hattını takip ederek, Ticaret Limanı'nın kuzey dalgakıranı üzerinde yer alan kuleye bağlanır. Surun Demeter Kutsal Alanı'nın doğusunda yer alması gereken bölümü neredeyse tamamen tahrip olmuştur. C. T. Newton tarafından hazırlanan kent planında, kentin ana girişlerinden birisinin de önerildiği alanda, sur ve kent kapısı ile ilgili söylenecekler bu alanda herhangi bir kazı çalışması yapılmadığı sürece varsayımdan öteye gitmeyecektir¹⁹. Topoğrafyanın daha dik olduğu kıyı hattına doğru devam edildiğinde ise kent surunu takip edebilmek mümkündür. Kentin ana karadaki doğu bölümü karadan gelecek saldırılara karşı en açık ve savunmasız bölgedir²⁰. Bu nedenle sur için oldukça büyük *polygonal* bloklar tercih edilmiş olup, kent surunun en kalın duvarları, 4,50 – 4,80 metrelik ölçüleriyle bu bölümde yer almaktadır. Farklı koşulların etken olduğu tahribatlar nedeniyle surun hiçbir bölümünde duvarların üst bitim noktası görülememiştir.

Kap Krio

Kap Krio, ana karanın hemen yanı başında, güneyde dik bir uçurum ile sonlanan, savunması kolay, kuzeyden güneye doğru yükselen bir tepe görünümündedir (fig.

15 Halikarnassos surlarında da aynı teknik görülür (Pedersen 1994, 221, fig. 15).

16 Bu konu değerlendirme bölümünde detaylandırılmıştır.

17 Tırpan 1990, 429-456.

18 Benzer durum Kaunos Akropolisi için de geçerlidir (Özen 2017, 72).

19 Newton 1862, lev. L; Newton 1863, 365; Newton 1865, 171-172.

20 Kent suru, düşman saldırılarının yanı sıra vahşi hayvan saldırısı, rüzgar, fırtına, sel ve erozyon gibi doğal olaylara karşı da bir set görevi görüyordu (Müth 2016, 162.)

1-3). Kentte çalışma yapan araştırmacılardan bazıları, Knidos'taki ilk yerleşimin Kap Krio'da yapıldığını belirtmişlerdir²¹. 19. yy'ın sonlarında gerçekleştirilen küçük çaplı kazılarda da bu düşüncüyü destekleyen bazı arkeolojik kalıntılara rastlanmıştır. İngiliz J. Th. Bent 1888 yılında, Kap Krio'nun aşağı yamaçlarında yaptığı kazı ve araştırmalarda, doğa şartlarının ortaya çıkarmış olduğu bir grup mezar tespit etmiştir²². Bu mezarlar ve bunlardan çıkan buluntular, MÖ 3. binin ortalarından itibaren Kap Krio'da ya da yakınlarda bir yerleşimin var olduğunu akla getirmektedir. J. Th. Bent tarafından bu mezarlardan toplanan, ancak sadece tanımı yapılan ve Kyklad kültürüne ait olduğu belirtilen idoller Erken Bronz Çağı'nda Ege ile olan bağlantıyı açıkça gösterebilecek niteliktedir²³. Kentteki ilk yerleşimin Kap Krio'da olup olmadığı devam eden arkeolojik kazılar sonucunda netlik kazanacaktır ancak her durumda bu küçük adanın kent için önemi göz ardı edilemez. Bu nedenle MÖ 4. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde ana kara ile birlikte ada da savunma sistemi içine alınmış ve kuzey yamaçta oluşturulan teraslarla, yapılar için uygun alanlar meydana getirilmiştir. Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki caddeler aracılığı ile *orthogonal* plana özgü, birbirini dik kesen ada ve parseller oluşturulmuş böylece yapılar bu adalara yerleştirilmiştir²⁴. Ana kara ile bağlantısı, kendine özgü planlaması, güçlü tahkimi, Ticari Limanı ile direkt ilişkisi, üzerinde yer alan ışıklar ve konutlar ile Kap Krio antik kent içinde başlı başına bir yerleşim alanı durumundadır²⁵.

Kap Krio Savunma Sistemi

Knidos'taki jeolojik araştırmalar, kentin mevcut topoğrafik yapısının oluşmasına sebep olan en az üç büyük deprem veya depremler kümesi geçirdiğine işaret etmektedir. Meydana gelen depremlerin yaşları sırasıyla 18.7, 15.1 ve 9.8 bin yıl olarak tespit edilmiştir²⁶. Kap Krio söz konusu depremler sonucu tektonik süreçlerin ve yüzey süreçlerinin etkileşimi ile oluşan iki fay dikliğine sahiptir. Kuzey-güney doğrultulu oluşan bu diklikler Kap Krio'yu üç bölüme ayırır. Batıdaki ilk bölüm kent suru dışında kalmaktadır. İkinci bölüm batıdaki fay dikliğinin başladığı yerden adanın doğu ucundaki diğer fay dikliğine kadar devam eder ki bu alan Kap Krio'nun kent suru içinde kalan bölümüdür. Batıdaki fay dikliğinin meydana getirdiği derin uçurum kent planlayıcıları tarafından surun geçeceği hat olarak belirlenmiş, böylelikle duvarın önündeki arazi üzerinde optimum yükseklik elde edilmiştir.

Kap Krio'nun topoğrafik yapısı adaya doğal bir tahkimat sağlamış, eksik görülen bölümler sur ve kulelerle desteklenmiştir. Adanın batısı ve doğusu birbirinden bağımsız savunma hattına sahiptir (fig. 3). Kap Krio'nun güneyinde ise arazi çok sarpıtır ve

21 Leake v.d. 1840, 3; Newton 1863, 372-373; von Gerkan 1924, 117; Müller 1997, 391; Love 1970, 152.

22 Bent 1888, 82.

23 Bent 1888, 82-84. Ancak bu eserlerin bir resminin yayınlanmaması, günümüzde de bu eserlere dair bir veri olmaması bu tespitlere şüphe ile yaklaşılmasına neden olmuştur (Doksanaltı 2007, 5-6).

24 Kent planlaması için bk. Büyüközer 2013, 139-154.

25 Doksanaltı 2007, 8-17.

26 Şahin v.d. 2016, 22.

çoğu yerde 90°'lik uçurumlara dönüşür. Bu nedenle güneyde herhangi bir savunma hattına ihtiyaç duyulmamıştır. Kap Krio'da bulunan surlar, yer yer temel seviyesinde korunmuş olsalar da genel hatlarıyla takip edilebilmektedir. Surlar adanın batısında, fay dikliğinin güneybatıdaki başlangıç noktasından başlar, fay dikliğini takip ederek Askeri Liman girişindeki kuleye (K8) bağlanır (fig. 4). Bu hat boyunca duvarlar arazinin yapısına uyum göstermek için bazı bölümlerde yön değiştirerek kademe ve dirsekler oluşturur. Surun başladığı noktadan Askeri Liman girişine kadar 8 kule vardır. Sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık ve düzensiz bir örgü tekniğine sahipken, kulelerde neredeyse istisnasız bir şekilde *rektagonal* bloklardan oluşan daha düzenli bir duvar örgüsü tercih edilmiştir²⁷. Dörtgen planlı kulelerin çoğunda ancak bir-iki sıra örgü tespit edilebilmektedir. Bu sıralarda görülen dörtgen blokların boyutları ile nispeten takip edilen kulelerdeki blok boyutlarının benzer olması kulelerin tamamında aynı tekniğin uygulandığına işaret eder. Sur bedenlerinde ise özellikle *polygonal* bloklardan oluşan bölümlerde korunma durumu kulelere oranla daha iyidir. Adanın doğusunda sadece 2 kule yer almaktadır²⁸. Ticaret Limanı'nın güney dalgakıranının inşası için taş ocağı olarak kullanılan doğu uçtaki ikinci fay dikliğinden başlayarak güneye doğru devam eden surlarda batı surlarındaki örgü teknikleri uygulanmıştır. Korunma durumu son derece kötü olan kulelerde ise *rektagonal* bloklardan oluşan bir duvar örgüsü tercih edilmiştir.

Kap Krio Batı Surları

Kuleler

Kap Krio'da kulelerin korunma durumları oldukça kötüdür. Bu nedenle kulelerin yapı malzemesi ve kısmen örgü teknikleri belirlenebilir de ne yazık ki yüksekliklerini, iç düzenlemelerini, duvardaki pencereleri veya mazgal açıklıklarını belirleyebilmek mümkün değildir. Kuleler arasında standart bir mesafe yoktur. Engebeli topoğrafik yapının avantajları kullanılarak gerek görülen bölümlere kule yapılmıştır²⁹. Tıraşlanmış kayalık altyapı üzerinde yükselen kulelerin tamamı surdan dışarıda, sura yaslanacak şekilde inşa edilmiştir³⁰. Bu uygulama Philon'un (Poliorketika, I. 62-63) verdiği

27 Aynı uygulama Halikarnassos surunda da görülmektedir (McNicol 1997, 18; Pedersen 1994, 221-222; Pedersen 2010, 280-283, 308).

28 İki kule arasında ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm ağır silahların yerleştirilmesi için uygun olmasa da gözetleme yapabilecek alana sahiptir.

29 Topoğrafyanın daha düz, kent savunmasının daha zor olduğu kentlerde kulelerin belirli aralıklarda yerleştirilmesi doğaldır. Ancak Knidos'un topoğrafik yapısı doğal savunma koşullarını sağladığı için kule aralıklarında standart bir mesafe yoktur. Kulelerdeki düzenlemeler için bk. Jansen 2016, 116-118.

30 Halikarnassos surlarındaki benzer uygulama için bk. Pedersen 2001/02, 109. Ana karanın doğusundaki kara ve deniz surları büyük boyutlu kireçtaşı *polygonal* bloklardan örülmüştür. Buna karşın bu bölümdaki kuleler, daha küçük boyutlu *konglomera rektagonal* bloklardan inşa edilmiştir. Deniz surları ile kara surlarının kesiştiği köşede yer alan kule surun dışında kalacak şekilde planlanmışken, kuzeyde, Demeter Terası'nın bulunduğu fay dikliğine doğru devam eden hattaki kuleler aynı malzemeden, aynı örgü tekniğine sahip olsalar da surun gerisinde kalmaktadır. Bu açıdan ana karanın doğusundaki sur ve kule bağlantıları Kap Krio'daki sur ve kule bağlantılarından farklıdır.

“duvar ve kuleler birbirlerinden bağımsız yapılmalıdır” talimatıyla da örtüşmektedir. Böylece saldırı sırasında duvarlardan biri yıkılsa dahi diğeri ayakta kalacak ve işlevini sürdürecektir³¹. K1-K6 numaralı kulelerin tamamı arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak gri renkli sert yerel kireçtaşı bloklardan örülmüştür³² (fig. 5-6). Kulelerin inşasında tamirat evrelerindeki farklı tercihlerin dışında *rektagonal* bloklardan oluşan duvar örgüsü görülür. K1, K3-K6, 6 x 6 metre ölçülerinde kare planlıdır³³. K2 inşa edildiği kayalık alt yapının boyutlarına göre planlandığından, 5,20 x 4,70 metre ölçülerine sahiptir. Yuvarlak planlı K7 çoğunlukla sarımtırak yer yer gri renkli kireçtaşı rektagonal bloklardan inşa edilmiştir (fig. 7). Kulenin çapı 14,20 metredir³⁴. Doğal kayanın traşlanması ile elde edilen alana inşa edilen kule iki kademeli bir alt yapı üzerinde yükselmektedir. Diğer kulelere göre nispeten iyi bir korunma durumuna sahip olan K7'nin on sırası *in-situ* durumda korunagelmıştır³⁵. Kulenin görülebilen kısmında pencere veya mazgal açıklığı yoktur. Yuvarlak formu³⁶ ile kent içindeki kulelerden ayrılan K7, kullanılan malzeme ve taş işçiliğiyle de diğer kule ve sur bedenlerinden ayrılmaktadır. K1-K6'da rektagonal bloklardan oluşan bir örgü görülür ancak atkı taşı kullanımı yoktur. K7'de ise atkı ve dizi taşlarından oluşan farklı bir örgü tekniği söz konusudur. Yuvarlak planlı kule ve hemen devamındaki sur bedenlerinde kullanılan malzeme farklılığı ise taş işçiliği ile ilişkilidir. Diğer kule ve sur bedenlerinden farklı olarak K7'de sert gri kireçtaşı blokların yerine sarımtırak renkli, nispeten daha yumuşak bir kireçtaşı tercih edilmiştir. Üzerinde çalışmanın ve şekillendirmenin daha kolay olduğu bu malzeme sayesinde hem blokların bosajları daha düzenli verilebilmiş hem de sur bedenleri ile olan bağlantısında sıra dışı bir işçilik uygulanabilmiştir (fig. 8). K8 Askeri Liman girişinin Kap Krio tarafında yer almaktadır. K8'den sonra Askeri Liman havzasını kuşatan liman duvarları devam eder³⁷. Askeri Liman girişindeki kule Kap Krio'daki diğer kulelerden daha büyük olup, 9,5 x 9,5 metre ölçülerinde kare planlıdır. K8, beyaz, gri ve pembemsi renkli kireçtaşı *rektagonal* bloklardan *isodomos* tekniğinde inşa edilmiştir (fig. 9-10). Daha önceki çalışmalarımızda K8'nin batı ve kuzey cepheleri büyük oranda yıkık, doğu ve güney cepheleri ise tamamen bitki örtüsüyle kaplı olduğu için kulenin köşe işçilikleri tam olarak görülememiş, dolayısıyla

31 Pedersen 2010, 310.

32 K5'in alt kısmında orijinal evreye ait kireçtaşı bloklar üzerinde tamirat evresine ait konglomera bloklar kullanılmıştır.

33 Antik çağ savunma sistemlerinde kare, dikdörtgen, yuvarlak ve çokgen planlı kuleler görülür. Kule planları için bk. Adam 1982, 46-65; Garlan 1974, 151; Winter 1971, 191-203.

34 F. E. Winter kulenin çapını yaklaşık olarak 14 metre olarak belirtmiştir (Winter 1994, 38). A. W. McNicoll ise “13 metreden fazladır” demekle yetinmiştir (McNicoll 1997, 59).

35 Blok yükseklikleri 0,52-0,66 metre arasında değişmektedir. 1. sıradan 5. sıraya kadar 0,52 metre olan yükseklik 6. sıradan itibaren değişkenlik gösterir. Bu ölçüler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen pek çok sur ile paraleldir (Ephesos 0,50-0,60 metre (Miltner 1958, 13; McNicoll 1997, 97-98), Miletos 0,50-0,70 metre (von Gerkan 1935, 88)). Diğer örnekler için bk. Taşkıran 2017, 116. Kulede kullanılan en uzun duvar bloğu ise 1,70 metredir.

36 Yapımı daha zor ve daha masraflı olmasına karşın, yuvarlak veya yarım yuvarlak formlu kuleler Vitruvius'un da (V 1, 5, 22), belirttiği gibi saldırılara karşı dörtgen kulelere oranla daha dayanıklıdır.

37 Liman duvarları için bk. Büyüközer 2019, 215-237.

değerlendirmeler sınırlı ölçüde yapılabilmisti³⁸. Ancak 2019 yılında Askeri Liman ile ilgili bir proje³⁹ kapsamında kule üzerindeki bitki örtüsü temizlenmiş, kule tamamen açığa çıkarılmıştır. Temizlik sonrası kulenin güneydoğu köşesinin kısmen korunduğu ve Kap Krio'daki diğer kulelerden farklı bir köşe örgüsüne sahip olduğu görülmüştür⁴⁰. 'Çift köşe bağı' olarak isimlendirilen⁴¹ teknikte kulelerin inşasında kullanılan kesme taşlar bir ya da iki blok uzunlamasına (dizi) olacak şekilde bir sonraki ise diğeri kesip yapıyı daha sıkı ve güçlü kılacak şekilde duvar içine (atkı/bağ) doğru yerleştirilmiştir (fig. 9-10). Atkı veya bağ taşları kulelerin köşelerinde her iki sırada bir yana yerleştirilir. Bu da karakteristik bir duvar iççiliği ya da tasarımını ortaya koyar⁴². Karia Bölgesi'nde pek çok örnekle⁴³ temsil edilirken, bölge dışında⁴⁴ kullanımı az olan bu tasarımın kullanılış amacı P. Pedersen'e göre taş iççilerinin daha uzun ve nispeten dar kesme taşlarla çalışmayı tercih etmeleridir⁴⁵. Dizi ve atkı/bağ taşları arasındaki güçlü uyumu korumak için her bir sıranın köşe başlarına ilaveten birer atkı/bağ taşı daha yerleştirilmiştir. Kulenin içinde, doğu-batı doğrultulu bir duvar ve bu duvarla kulenin kuzey duvarı arasına örülen başka bir duvarla üç mekan oluşturulmuştur⁴⁶.

38 Büyüközer 2012, 116; Büyüközer 2019, 227-229, fig. 17.

39 Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) TR32/18/0035 numaralı ve Knidos Ege (Tirreme) Limanı ve Liman (Boulakrates) Çeşmesi Projesi.

40 Aynı örgü tekniği Knidos Akropolis surlarındaki kulelerde de tespit edilmiştir.

41 Pedersen 2001/2002, 109-116; Pedersen – Ruppe 2016, 563-568.

42 Karia ve İonia'daki taş ustalarının Halikarnassos'un surlarında başladıkları bu tasarımın en özel örneklerinden biri Myndos Kapısı'dır (Pedersen – Ruppe 2016, 563-564, fig. 5). Anadolu ve yakın adalar dışında örneği bulunmayan (Pedersen – Ruppe 2016, 566) uygulamanın erken örnekleri Hekatomnid Hanedanlığı zamanındandır (Pedersen – Ruppe 2016, 566. dn. 10). Yeni ve daha erken bir örnek bulunmadıkça bu uygulamanın Maussolos zamanında, MÖ 370'lerde başladığı ancak sadece Hekatomnid Hanedanlığı zamanı ile sınırlı kalmayıp, MÖ 250/200 yıllarına kadar devam ettiği kabul edilir (Pedersen – Ruppe 2016, 566).

43 'Çift köşe bağı' tekniğinin uygulandığı kule örnekleri, Halikarnassos dışında Myndos (McNicol 1997, fig. 7), Alabanda (McNicol 1997, fig. 18-19) Alinda üst kalede (Pedersen 2009, 334-335; Pimouguet-Pedarros 2000, 3.5, 3.6; Konecny – Ruggendorfer 2014, 717, 719-720, fig. 6b-c, 14), Euromos (Pedersen – Ruppe 2016, 565), Latmos Herakleiası (Pedersen 2004, fig. 23; Peschlow – Bindokat 2005, 9, lev. 17.1), Theangela (Pedersen 2001/2002, 126), Kaunos (Öğün – Işık 2003, fig. 17; Pedersen 2001/2002, fig. 19) savunma sisteminde; Labraunda (Karlsson v. d. 2011, 20-30, fig. 7; Karlsson 2013, 262, fig. 7-8.) ve Amyzon'daki (Robert – Robert 1983, fig. 37) teras duvarlarında görülür. Bu merkezler dışında Teke Kale gözleme karakolunda (Paton – Myres 1896, fig. 14), Karapınar'da (Henry 2012, 290-291) ve Yatağan Çine karayolunun 8. kilometresinde, karayolunun hemen doğusunda yer alan Kafaca'da (buradaki tespit kişisel gözleme dayanmaktadır) bulunmaktadır.

44 Bölge dışındaki kullanımı, Ephesos (Winter 1994, fig. 8), Pergamon (Rheid 1992, lev. 36.4; Pedersen 2004, fig. 21), Assos (Pedersen – Ruppe 2016, 565) ve Samos'ta (Kienast 1978, fig. 24.1, 26.2, 30.2) görülür. Priene'deki uygulama çok net olmasa da kulelerden bir tanesinde 'çift köşe bağı' görülebilmektedir (Pedersen – Ruppe 2016, 573, fig. 13).

45 Pedersen – Ruppe 2016, 566-568.

46 Kuledeki kazı çalışmaları öncesi bu duvarlar kısmen görülmüş ve benzer örneklerden hareketle kule içinde çapraz duvar olduğu önerilmiştir (Büyüközer 2019, 227, fig 15). Ancak kule üzerindeki temizlik ve kazı çalışmaları içeride çapraz duvar olmadığını göstermiş ve kulenin planı düzeltilmiştir.

Kule içindeki bu duvarlar aynı zamanda ağır silahların⁴⁷ yerleştirileceği üst katın tabanını destekleyen alt yapıyı oluşturmaktadır. Kulenin kuzeyinde, kuzey duvarına yaslandırılan bir duvar ile liman girişini daraltılmıştır (fig. 11). Kayalık deniz tabanı üzerine oturan duvarın genişliği 1,20 metre, kuleden liman girişine doğru devam eden uzunluğu ise 12 metre olarak ölçülmüştür. Bu duvar üzerinde oldukça iyi şekilde korunmuş bir mazgal açıklığı bulunmaktadır⁴⁸ (fig. 11). Liman ağzı kuzeye doğru uzatılan duvarla daraltılmış ve duvarda yer alan düzenlemelerle de liman girişine kadar gelecek düşmana karşı askeri tedbirler alınmıştır.

Knidos kent planlarında Kap Krio surlarına ilişkin bazı tartışmalı bölümler bulunmaktadır. Bunlardan ilki K7 ile K8 arasındaki bölgeye yerleştirilen iki kuledir⁴⁹. Söz konusu kulelerin konumları Askeri Liman girişine kadar gelen düşmanın ateş altına alınmaları için mantıklı olsa da bu alanda kule olduğuna dair arkeolojik bir kanıt yoktur. K7 ve K8 arasındaki kulelerin varlığına dair önemli bir tutarsızlık, Knidos sur bedenleri ve kuleler arasındaki ilişkidir. Knidos'ta kuleler sur bedenlerinin önünde sura yaslanacak şekilde inşa edilmiştir. Söz konusu alanda iki kule var ise bunlar surun önünde değil, bilakis arkasında kalacaktır. Bu durumda sur bedeninin korunmasına da yardımcı olmayacaktır. Buna karşın burada olduğu iddia edilen iki kulede genel planlamanın dışına çıkılarak dışarıya değil, içeriye doğru yönelen bir düzenlemenin olduğu da varsayılabilir ancak bu durumu kapsamlı bir arkeolojik kazı yapmadan belirleyebilmek mümkün değildir. İki kulenin yeri olarak gösterilen alanda duvarlar topoğrafik yapıya uygun olarak testere ağzı şeklinde bir düzenleme oluşturmaktadır⁵⁰. Bu durum kuleye ihtiyaç duymaksızın dirsek yapan bölümlerde gözetleme yapmak ve silahları yerleştirmek için uygun alanlar oluşturmuş olabilir⁵¹. Ancak her koşulda K7 ve K8 arasındaki iki kule hakkında mevcut kalıntılar dahilinde nihai yorum yapmak mümkün değildir.

Bir başka tartışmalı bölüm Kap Krio'nun güneyindeki alanla ilgilidir. Hazırlanan kent planlarında burada da kule ve yer yer sur bedenlerine yer verildiği görülmektedir⁵². Ancak bu alanlarda yaptığımız çalışmalarda ne kule ne de sura dair bir veri

47 Antik çağda katapult, ballista, korbballista ve scorpion gibi ağır silahlar kullanılmaktaydı. Antik çağda kullanılan silahlar için bk. Marsden 1969, passim.

48 Korunmuş olan mazgal açıklığı 1,17 metre yüksekliğe, 0,95 - 0,74 metre genişliğe ve 1,22 metre derinliğe sahiptir. Duvarın yıkılmış olan bloklarının sualtından çıkarılması ve restorasyona yönelik tasnif çalışmaları sırasında kenarları revet kesilmiş 3 duvar bloğu tespit edilmiştir. Bu bloklar ikinci mazgalın varlığını kanıtlamaktadır. Savunma amaçlı yapılarıdaki ilk mazgal açıklıkları 0,50 - 0,60 metre yüksekliğindeydi ancak MÖ 300 civarında 1,20 metre yüksekliğe ulaşmıştır (Lawrence 1979, 400-402; Marsden 1969, 128-139; Karlsson 1994, 143). Liman girişindeki duvar üzerinde yer alan mazgalın yüksekliği 1,17 metre olup, MÖ 3. yüzyıl örnekleri ile paraleldir.

49 Love 1968, fig. 2; McNicoll 1997, fig. 11.

50 Testere ağzı şeklinde yapılan girintilerin terminolojik açıklamaları ve örnekleri için bk. Müth – Ruppe 2016, 234-236, fig. 1-4.

51 Priene kent surunda görülen testere dişi şeklindeki düzenlemenin savunmayı güçlendirdiği ve silahlar yerleştirmek için uygun alanlar oluşturduğu düşünülmektedir (Giese v.d. 2016, 47) Priene için ayrıca bk. Ruppe 2007, 271-322; Ruppe 2010, 141-163.

52 von Gerkan 1924, fig. 10; McNicoll 1997, fig. 11.

elde edilmemiştir. Kap Krio'nun güneyindeki 90°'lik uçurlara sahip sarp arazi nedeniyle güneyde herhangi bir savunma hattına gerek duyulmayarak, bu alan doğal tahkimata bırakılmıştır (fig. 1-3).

Duvarlar

Ana kaya üzerine inşa edilen Kap Krio batı surları K1 den başlar ve Askeri Liman girişindeki K8'de son bulur. K1 ve K6 arasında kalan bölümde sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık bir örgü tekniğine sahiptir (fig. 12). K1 ve K2 arasında sur bedenleri çok tahrip olmuştur ve çoğu yerde sadece tek sıra halinde takip edilebilmektedir. Dolayısıyla bu bölüm ile ilgili yorum yapmak güçtür. K2 ve K3 arasındaki bölümde topoğrafyanın hafif bir eğimle düştüğü, 25 metre sonra ise yükseldiği görülür. Bu alanda sur 9-10 sıra korunagelmıştır. Gri kireçtaşı, *trapezoidal*, *rektagonal* ve kenarları düzgün kesilmiş *polygonal* bloklardan örülen duvarlar sağlam ve işçilik açısından son derece kalitelidir (fig. 12). Bu bölümde, ana kayadan itibaren farklı duvar örgüleri ustalıklı bir arada çalışılmış ve çok iyi bir uyumla üst seviyeye kadar getirilmiştir. Kabaca bosajlandırılmış⁵³ olan blokların bazılarında üst köşelerin "L" şeklinde kesildiği görülür⁵⁴. Duvarın tamamına bakıldığında söz konusu düzenlemeler sonucunda düzgün bir derz sırası takip etmek mümkün değildir. Bu nedenle aralarda oluşan boşluklar, buraya uygun şekilde kesilmiş küçük taşlarla kapatılmıştır. K6'dan itibaren Askeri Liman girişindeki K8'e kadar *rektagonal* bloklardan düzgün bir duvar örgüsü görülür. Duvar kalınlıkları genel olarak 2 metredir. Sadece K1 ve K3 arasındaki bölümlerde yer yer 1,70 metre olduğu görülür ki bu bölümler doğal tahkimatın en güçlü olduğu dolayısıyla saldırı olasılığının en zayıf olduğu yerlerdir.

Kapı (Giriş)

Kent surlarının en zayıf noktaları olarak tanımlanan kapılar⁵⁵, boyutlarına ve konumlarına göre ana kapı ve yan kapılar olarak ayrılmaktadır. Her ne kadar savunma sisteminin en zayıf bölümleri olarak görülseler de yan kapıların düşman tarafından görülmesi zor noktalara yapıldıklarında ve bir kule tarafından korunduklarında oluşturdukları savunma zafiyetlerini nispeten ortadan kaldırmak mümkündür⁵⁶. Ayrıca küçük boyutlu yan kapılar tehlike anında bir duvarla kapatılarak bu bölümler güçlendirilebilir. Ana kapı ve yan kapı olarak ayrılan kent girişleri mutlak suretle güçlü

53 Philon'a göre (Poliorketika I.11) duvar bloklarının bosajlı bırakılan dış yüzeyi, duvara gelecek darbeleri yönlendirmek ve tahribatı aza indirmek için en uygun yoldur.

54 Bu işçiliğin amacı ya düzenli derz sırası takip etmeyen blokların yüksekliklerini eşitlemek ya da blokları kilitleyerek duvarı sağlamlaştırmaktır. Askeri Liman mendireğinin batı duvarında tespit edilen bir blok bu uygulamanın daha çok blokları kilitlemek için yapıldığını göstermektedir. Benzer taş işçilikleri Priene'de (Ruppe 2007, 288, fig. 14-15), Myra Akropolis'inde (Pimouguet-Pedarros – Çevik 2016, 375, fig. 2); MÖ 369 yılında Thebai'lilerin öncülüğünde Sparta'da kurulan Messene surlarında (Müth 2010, fig. 10; Giese 2010, fig. 5) ve Oinoanda surlarında da (Jansen 2016, 114, fig. 6) tespit edilmiştir.

55 Müth 2016, 164-168.

56 Jansen 2016, 118-122.

savunma araçları ve kulelerle korunuyordu.

Knidos'da Akropolis surları üzerinde dört yan giriş, ana kara da doğuda her ne kadar mevcut durumda tespit edilemese de en az bir ana giriş, Yuvarlak Tapınak Terası'ndan Akropolis'e uzanan sırtta iki yan giriş⁵⁷ ve Kap Krio'da bir yan giriş tespit edilmiştir⁵⁸. Kap Krio batı surları üzerinde, K5'in hemen kuzeyinde, bu kule tarafından korunan giriş 1,30 metre⁵⁹ genişliğe sahiptir⁶⁰. Eşik kısmı görülebilen girişin söveleri kısmen korunmuştur. Mevcut durumda yüksekliğini belirleyebilmek mümkün değildir (fig. 13). Kap Krio'daki giriş, K5'in korumasında halkın barış zamanlarında adanın batısındaki tarımsal faaliyetlerin yapıldığı teraslara⁶¹ ulaşabilmesi için açılmıştır⁶².

Kap Krio Doğu Surları

Kuleler

Kap Krio doğu surları üzerinde daha önceki çalışmaların aksine sadece iki kule tespit edilmiştir⁶³. Kap Krio doğu surları üzerindeki savunma sisteminin bir parçası olarak sura eklenen ilk kuledir. Yerel kireçtaşı *rektagonal* bloklardan inşa edilmiştir. Surun bu bölümündeki duvar bloklarına kıyasla daha küçük boyuttaki düzgün kesilmiş bloklara sahiptir. Kap Krio doğu surlarındaki kulelerden farklı olarak topoğrafik yapının da etkisiyle kule, surun gerisinde kalır. Bu nedenle surdan sadece 0,50 metrelik bir çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Büyük oranda tahrip olduğu için kulenin cephesine dair herhangi bir yorumda bulunmak mümkün değildir. K10, Kap Krio doğu surları üzerindeki ikinci kule, aynı zamanda doğu surunun bittiği noktadır. Kulenin sadece ilk sırası korunmuş geri kalan bölümleri tamamen tahrip olmuştur. İlk sıraya göre kulenin *rektagonal* bloklardan inşa edildiği ve Kap Krio'daki kulelerin

57 Yuvarlak Tapınak Terası'nın kuzeyindeki sırtta yer alan girişler, kentin kuzey nekropolü ve tarım alanları ile çiftlik evlerine olan bağlantıyı sağlamaktadır. Bu girişler, kent ile kentin kuzeyini birbirine bağlayan ve kısmen günümüze sağlam olarak ulaşan kayaya oyulmuş tünel şeklindeki patika yola bağlantıyı sağlamaktadır. Bu bilgiler için kazı başkanı Prof. Dr. E. M. Doksanaltı'ya teşekkür ederim.

58 Liman girişleri özellikle de iki kule ile korunan Askeri Liman girişi de kent girişi olarak değerlendirilmelidir.

59 Bu giriş, Akropolis'deki dört giriş ile yaklaşık olarak aynı ölçülere sahiptir.

60 A. W. McNicoll girişi gördüğünü ancak ölçülerini alamadığını belirtmiştir (McNicoll 1997, 60).

61 Bu bölüm MÖ 4. yüzyılda gerçekleştirilen ilk planlamada tarımsal faaliyetler için ayrılmıştır. Hellenistik dönemin sonlarından itibaren bazı özel mezarlar için de kullanıldığı bilinmektedir (Doksanaltı v.d. 2018, 86-90).

62 Knidos Kap Krio surları üzerindeki giriş ile aynı düşüncede yapılmış Oinoanda beşgen kulenin korumasındaki kapı için bk. Jansen 2016, 122, fig. 13. Messene'deki tarımsal alanlara ulaşım için kullanılan yan kapı için bk. Müth 2016, 167, fig. 3.

63 A. W. McNicoll'un planına göre bu alanda 56 numaralı kule de dahil olmak üzere 6 kule bulunmaktadır (McNicoll 1997, fig 11). 56 numaralı kuleyi dikkate almazsak arada 3 kule fark vardır. Araştırmacı adanın bu bölümünde inceleme yapmadığını belirtmiştir ki kulelerdeki sayısal farklılığın en önemli nedeni yerinde inceleme yapılmamış olmasıdır (McNicoll 1997, 60).

birçoğu gibi 6 x 6 metre ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir.

Duvarlar

Ticaret Limanı güney dalgakıranının başladığı bölümde, dalgakıranının inşasında taş ocağı olarak da kullanılan kayalık bir alan vardır. Bu alan Kap Krio'nun batısındaki fay dikliği nedeniyle yerleşimin yapıldığı bölüme oranla daha yüksek kotta yer alır. Doğu surları bu kayalığın batısındaki fay dikliğinden başlar, topoğrafyayı takip ederek önce doğuya daha sonra da güneye doğru devam eder (fig. 14,16). Korunma durumları oldukça kötü olan sur bedenleri yerel kireçtaşından oluşmakta olup, bazı bölümlerde ağırlıklı olarak *polygonal* bloklar kullanılırken, bazı bölümlerde *rektagonal* ve *trapezoidal* bloklardan oluşan örgü tercih edilmiştir. Doğudaki sur bedenleri genel olarak 2,20 metre kalınlığa sahiptir. Ancak K9'dan sonra topoğrafyanın denizden itibaren nispeten daha yumuşak bir eğimle yükselmesi nedeniyle duvar kalınlığı 3,60 metre kalınlığa ulaşır. Burası aynı zamanda Kap Krio surlarının en kalın bölümüdür. Bu bölümde duvarın dış cephesi doğu surlarının diğer bölümlerine göre daha iyi korunmuş olup, Kap Krio batı surlarında, K2 ve K3 arasındaki duvarla işçilik açısından büyük benzerlik gösterir. Aynı duvarın kente bakan bölümünde ise daha basit bir işçilik söz konusudur⁶⁴. Sur kırılmalar ve hafif dönüşlerle fay hattının güney bitimindeki kayalık alana kadar devam eder ve bu alanda K10 ile son bulur.

Değerlendirme

Kent kimliğinin, bağımsızlığın, gücün ve kendini savunmaya hazır olduğunun fiziksel işareti olan Knidos surları homojen bir yapıya sahip değildir. Sur bedenleri, bazı bölümlerde *polygonal* bloklardan bazı bölümlerde *rektagonal* ve yer yer *trapezoidal* bloklardan bazı bölümlerde ise hepsinin bir arada ustaca çalışılması sonucu inşa edilmiştir. Sur bedenleri farklı teknikler göstermekteyken kulelerin tamamı, tamir gören bölümler dışında, *rektagonal* bloklarla inşa edilmiştir. Kap Krio sur ve kulelerindeki örgü tekniklerinde görülen farklılıklar ana karanın doğusundaki kara surlarında, kule ve sur bedeni bağlantılarında çok daha belirgindir. Gerek sur bedenlerinin kendi içindeki teknik farklılıklar gerekse sur bedenleri ile kulelerin örgülerindeki farklılıklar duvarların farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini veya farklı ellerden çıkmış olabileceğini akla getirir⁶⁵. Benzer durum Halikarnassos surlarında da görülür ve buradaki farklılıklara dair ilk öneri mümkün olan en kısa sürede kent surunun bitirilmesi zorunluluğu nedeniyle duvarların yapımında farklı grupların çalışmış olabileceğidir⁶⁶.

64 Dış duvarlar iç duvarlara göre çoğunlukla daha kaliteli işçilik gösterir ve bu uygulama kentin sur bedenleri ve kulelerinin tamamında görülür. Halikarnassos'taki benzer durum için bk. Pedersen 2010, 310.

65 Knidos için geçerli olmayan bir başka olasılık ise malzemenin taş ocağından çıkarılışı ile ilgilidir. Taş ocağının yapısına bağlı olarak bazı bloklarda kırılmalar olabileceği bu nedenle böyle ocaklardan daha çok *trapezoidal* ve *polygonal* blokların çıkabileceği diğer taraftan bazı ocakların yatay katmanlar nedeniyle *rektagonal* bloklar için daha uygun olabileceği belirtilir (Brasse – Müth 2016, 94-95).

66 McNicoll 1997, 43.

Arrianus'un (Anab. I. 23. 6)⁶⁷ aktarımlarından hareketle yapılan ikinci öneri ise kuşatmalar sonrasında tahrip olan duvarların tamirâtı ile ilişkilidir⁶⁸. Knidos surlarında gerek kullanılan malzemenin değişmesi gerekse bazı bölümlerdeki lokal örgü değişiklikleri duvarlardaki tamirâtı gösterse de bunlar geniş alanları kapsamamaktadır. Knidos'ta MÖ 201'de Philip V tarafından yapılan başarısız bir kuşatma olduğunu biliyoruz (Polyb. XVI. 2. 1.). Bu kuşatma surlara belli oranda zarar vermiş olabilir ancak kent surununun tamamen tahrip ettiğini düşündürecek arkeolojik kanıt yoktur⁶⁹. Knidos sur bedenlerindeki farklı örgü tekniklerine dair en geçerli olasılık projenin kısa sürede tamamlanabilmesi için arazinin farklı gruplar tarafından paylaşılmış olmasıdır⁷⁰. Bu durum dair en güzel örnek, Askeri Liman mendireğinin batı duvarı ile 14 ve 47 numaralı⁷¹ kulelerde görülen işçiliktir. Söz konusu duvar ve kuleler Knidos'ta dalga şiddetine en fazla maruz kalan alanlardır. Dolayısıyla bu bölümlerde bu konuda tecrübeli bir ekibin çalıştığını düşünebiliriz. Benzer uygulamalar Halikarnassos dışında Zenobia⁷², Messene⁷³ ve Thasos'da⁷⁴ da tespit edilmiştir. Amos'taki duvarların blok seçiminde ise farklı topoğrafik koşulların etkili olduğu düşünülmektedir⁷⁵. Topoğrafyanın daha dik kısımlarında *polygonal* blokların, nispeten düz olan bölümlerinde ise *rektagonal* blokların tercih edilmiş olabileceği ifade edilir. Knidos'ta yaptığımız çalışmalarda bu düşüncüyü destekleyecek bir veriye ulaşamadık. Kap Krio'nun batısında K1 ve K3 arasındaki sur bedenleri batı surlarının diğer bölümlerine oranla daha düz bir topoğrafyaya sahip olsalar da bu bölüm *polygonal* bloklardan örülen karakteristik duvar örgüsüne sahiptir.

Sur bedenlerinin örgü tekniklerindeki farklılığın bir başka boyutu ise duvarların surun dışa bakan tarafı ile şehre bakan tarafında karşımıza çıkar. Dışa bakan bölümlerde şehre bakan bölümlere oranla daha düzenli ve daha nitelikli örgülerin kullanılması, dışa bakan kısmın korumaya yönelik işlevselliğinin yanı sıra surun temsili kimliği ile de açıklanmaya çalışılır⁷⁶. Messene'de, dışa bakan bölümlerde daha büyük boyutlu

67 Arrianus, Büyük İskender'in Halikarnassos'u yerle bir ettiğini aktarır.

68 McNicoll 1997, 43.

69 Kentteki kazılarda da söz konusu döneme dair bir tahribat izine rastlanmamıştır.

70 Messene'de kent surunun kuzey yarısında çoğu bölümde kireçtaşının kırılma özelliklerine karşılık gelen *trapezoidal* bloklar kullanılmışken, daha yumuşak malzemenin kullanıldığı alanlarda *isodomos* örgü görülür. Sadece kuzeydeki Arkadia Kapısı çevresindeki alanda, özel bir taş ocağından getirilen ve dikdörtgen *isodomos* örgü için uygun, kireçtaşı malzeme kullanılmıştır (Brasse – Müth, 2016, 90-91).

71 McNicoll 1997, fig. 11.

72 Zenobia surunun kuzeydeki daha nitelikli işçilik daha iyi eğitilmiş bir grup tarafından çalışıldığı şeklinde açıklanmaktadır (Bessac 2016, 133-139).

73 Messene surlarının kuzeybatısındaki farklı işçilikler eski ve yeni moda çalışmaları yapan ustaların varlığı ile açıklanmaktadır (Giese 2010, 93-95).

74 Thasos kent surunda, denize ve ovaya bakan tepeliklerde, farklı ekiplerin izlerini taşıyan işçilikler belgelenmiştir (Grandjean 2011, 392-400).

75 Saner 1994, 282.

76 Brasse – Müth 2016, 98-99.

bloklar kullanılmış olup, bu durum Arkadia Kapısı çevresinde daha belirgindir⁷⁷. Pednelissos⁷⁸ ve Oinoanda⁷⁹ surlarının dışa bakan bölümlerinde daha nitelikli bir işçilik varken, şehre bakan bölümde, daha küçük, düzensiz kesilmiş *polygonal* veya *trapezoidal* bloklar kullanılmıştır.

Knidos'ta sur bedenleri ile kulelerin örgü tekniklerinde de farklılıklar vardır. Benzer uygulamaların görüldüğü Halikarnassos için kulelerin sur bedenlerine göre saldırıya daha fazla maruz kaldıkları belirtilerek, kulelerde daha ehil ustaların çalışmış olabileceği ifade edilmiştir⁸⁰. Kap Krio'da K1-K6 kuleleri için bu öneri kabul edilebilir. Ancak K7-K8 ve ana karanın doğusundaki kuleler için bu öneri tartışılır. Kap Krio'da K1-K6 kare planlı olup, tamamı *rektagonal* bloklardan örülmüştür. K8'de 'çift köşe bağı' olarak adlandırılan karakteristik bir köşe örgüsü tercih edilmişken, köşe örgüleri görülebilen K4, K5 ve K6'da böyle bir uygulama görülmez. Dolayısıyla bu farklı örgü tekniklerini sadece farklı ustaların çalışmış olmasına bağlayamayız. Bu kuleler, ya ilk inşa evresine ait olan ve bir sebepten kullanılamayacak duruma gelen kulelerin yerine yeniden yapıldılar ya da sonradan eklendiler⁸¹. K8'deki örgü tekniği ve ölçü farklılıkları limanın girişinde yer alması ile açıklanabilir. Ancak benzer durum ana karanın doğusunda deniz surları ve kara surlarının kesiştiği noktada yer alan 44 numaralı kulede⁸² de görülür. Köşelerinde 'çift köşe bağı' tekniğinin kusursuzca uygulandığı kule hem inşa malzemesi hem blok boyutları hem de örgü tekniği açısından bu alandaki sur bedeninden tamamen farklıdır. Ayrıca kule ile sur bedeninin organik bağlantısının olmaması da bu kulenin sonradan eklendiğini düşünmemize neden olur⁸³. Çift köşe bağı işçiliğinin bulunduğu kulelerin farklı dönemde yapılmış olduğuna dair en önemli kanıt, Kap Krio'da K6 ile K7 arasındaki surun K7 ile birleşim noktasında tespit edilen malzeme ve işçilik farkıdır (fig. 15). K7'de dizi ve bağ/atki taşlarından oluşan bir örgü tekniği söz konusudur. Diğer kule ve sur bedenlerinden farklı olarak K7'de sert gri kireçtaşı blokların yerine sarımsı renkli, nispeten daha yumuşak bir kireçtaşı tercih edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda Knidos'un kent surları ve savunma kuleleri MÖ 330 yılına tarihlendirilmiştir⁸⁴. Ancak K7, örgü tekniği açısından MÖ 4. yüzyılın sonlarından ziyade MÖ 3. ve 2. yüzyıl yapıları ile benzerlik gösterir⁸⁵. Son derece stratejik bir konumda bulunan K7'nin bulunduğu

77 Brasse – Müth 2016, 98.

78 Laufer 2010, 173, fig. 8-9.

79 McNicoll 1997, 120-126.

80 McNicoll 1997, 43.

81 K8'de gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmalarında kulenin kuzeybatı köşesinde tek sıra halinde mevcut kuleden 1 metre kuzeyde bir duvar sırası tespit edilmiştir. Bu duvarın surların ilk inşa evresinde buraya yerleştirilen kule ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Nihai değerlendirme için kazı çalışmalarının tamamlanmasını gerekmektedir. Ayrıca kuledeki kazı çalışmalarımız geç antik çağda kulenin en az üç yönden, kaymalarının önüne geçebilmek için, desteklendiğini belgelemiştir.

82 McNicoll 1997, fig. 11.

83 Akropolis kulelerinin tamamında da köşelerde "çift köşe bağı" tekniği bulunur.

84 McNicoll 1997, 74; Nossow 2009, 51; Pimouguet-Pedarras 2000, 331.

85 A. W. McNicoll, kulenin araştırmacılar tarafından Hellenistik Dönem'in ortalarına veya sonlarına

noktada kent surunun ilk yapıldığı evrede bir kule olmadığını düşünmemiz mümkün değildir. K7'nin güneyinden gelen Kap Krio surlarındaki duvarlar ile K7'nin duvarları boyut olarak birbirinden farklıdır, tamirat ve eklemeler de açıkça görülür (fig. 15). Bu alandaki ilk inşa evresine ait kule ya tahrip oldu ya da konumu gereği işlevsel olmayan dörtgen kuleden vazgeçildi. Her iki durumda da var olan kule ve kuleyle bağlantılı duvarlar tamamen kaldırıldı ve yerine daha işlevsel, daha büyük, köşenin yarattığı dezavantajdan kurtulmuş, yuvarlak formlu kule inşa edildi⁸⁶. Bize göre bu değişiklik K7 ile sınırlı kalmayıp, K8'i ve iki kule arasındaki sur bedenini de kapsamaktadır. K8 örgü tekniği ve ölçüleriyle Kap Krio'daki diğer kulelerden farklıdır. Bir diğer fark içerideki birbirini dik kesen konumda iki ayırıcı duvardan anlaşıldığı üzere kulenin ağır silahların yerleştirileceği bir üst kata sahip olması, yani çok katlı olmasıdır⁸⁷. Kule içerisindeki iki ayırıcı duvarın Klasik Dönem'de örneği bilinmezken, Hellenistik Dönem savunma sistemlerinde yaygın kullanıma sahiptir⁸⁸. Hellenistik Dönem'de kuşatma tekniklerindeki gelişim, kulelerin ağır silahlardan yapılacak atışlara uygun, çok katlı yapılar haline gelmesine neden olmuştur⁸⁹. Belki tahribat⁹⁰ belki de gelişen saldırı silahlarına karşı önlem almak amacıyla Askeri Liman girişinin Hellenistik Dönem içerisinde yeniden düzenlendiği açıktır. Bu düzenleme ile iki kule arasındaki alt kotta yer alan sur bedenleri de aktif savunmanın daha kolay yapılabileceği üst kota taşınmıştır. Sonuç olarak kent surlarının MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde inşa edildiği konusunda bize göre herhangi bir soru işareti yoktur. Ancak Askeri Liman girişinde K7'den başlayarak yeni bir düzenlemenin yapıldığı görülür. Bu düzenleme sadece Askeri Liman girişi ile sınırlı kalmayıp, liman duvarlarının bir kısmını⁹¹ ve Akropolis surlarını da

tarihlendirildiğini belirtip, kendi düşüncesinin MÖ 2. yüzyıl olduğunu ifade etmiştir (McNicol 1997, 59, dn. 78). “K7” ile duvar örgü tekniği açısından büyük benzerlik içerisinde olan önemli yapılardan birisi Ephesos'taki “St. Paul Zindanı” olarak adlandırılan yapıdır (Winter 1994, 38-39; Karlsson 1994, 144-146, fig. 1). Miletos Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen duvarları da K7 ile benzer özellikler gösterir (Karlsson 1994, 147, fig. 4).

- 86 K7, Kap Krio'nun güneyinden doğuya doğru devam eden savunma hattının güneye doğru dönüş yaptığı köşede yer alır. Bu özelliği ile hem Kap Krio'nun batısını, hem açık denizi hem de Askeri Limanı kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle bu alanda saldırı anında kolayca tahrip olabilecek köşeli, dörtgen bir kule yerine daha masraflı olmasına karşın, dayanıklı olması nedeniyle daha kullanışlı olan yuvarlak kule yapılmıştır.
- 87 Mancınıklar başlangıçta birer saldırı silahı olarak kullanılmışlardır ancak zamanla savunma silahı olarak da kullanılmasıyla birlikte kulelerin şekli ve boyutlarında değişiklikler olmuştur. Hem daha fazla silah barındırabilmek hem de ağır silahları ve mermileri taşıyabilmek için daha geniş alanlar gerekmiştir (Jansen 2016, 116).
- 88 Pedersen – Ruppe 2016, 575.
- 89 Mardsen 1969, 105-155; Garland 1974, 291-328.
- 90 Düşman saldırılarının yanı sıra kentsel yapının ciddi şekilde tahribine neden olan en az iki deprem tespit edilmiştir. Bunlardan biri Hellenistik Döneme ikincisi ise Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Altunel v.d. 2003, 137-151). Kentteki sur bedenleri ve kulelerdeki onarımların depremlerle ilişkili olabileceği de unutulmamalıdır.
- 91 Askeri Liman mendireğinin deniz feneri ve 12 numaralı kule arasında kalan güney duvarı, diğer duvarlardan farklı olarak *pseudo-isodomo*s teknikte örülmüştür. Bu duvarının sonradan eklendiği kesindir çünkü MÖ 4. yüzyıla ait orijinal duvar yerinde korunmaktadır. *Pseudo-isodomo*s teknikteki duvar ise orijinal evreye ait duvarın önün destek amacıyla tek sıra halinde örülmüştür. İki farklı evreye ait duvar-

kapsamıştır. Böylelikle yeni bölümlerde o dönemin askeri mimarisine özgü yenilikler uygulanabilmiştir. Bu geniş kapsamlı düzenleme MÖ 3. yüzyıl içerisinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Çünkü ‘çift köşe bağı’ tekniğinin Mausolus zamanında yaklaşık olarak MÖ 370’de başladığı ancak sadece Hekatomnid Hanedanlığı zamanı ile sınırlı kalmayıp, yaklaşık olarak MÖ 250/200 yıllarına kadar devam ettiği kabul edilir⁹². İlk inşa evresindeki kulelerde görülmeyen bu tekniğin sonradan eklenen kulelerde görülmesi de bu düzenlemenin MÖ 3. yüzyılda, tekniğin daha yoğun kullanımının olduğu dönemde, gerçekleşmiş olduğuna işaret eder.

Knidos kent surunun duvar kalınlıklarının belirlenmesinde ise topoğrafik özellikler ve stratejik düşünce etkili olmuştur⁹³. Knidos kent surunu planlayanlar, duvar kalınlıkları için herhangi bir standart belirlememişlerdir. Topoğrafyanın savunmaya nispeten elverişsiz olduğu düşünülen alanlarında duvar kalınlıkları hemen artmaktadır⁹⁴. Kap Krio’nun güneyindeki kayalık alan doğal olarak savunmayı kolaylaştıran topoğrafik özelliklere sahip olduğu için bu bölüme sur yapma gereksinimi duyulmazken, batıda ve doğuda arazi arızaları gözetilerek kule ve sur bedenlerinin inşa edildiği görülmektedir. Kulelerde kapı, pencere veya mazgal boşluğu görülmemiştir ancak kulelerin büyük oranda tahrip olması, söz konusu düzenlemelerin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır⁹⁵. Bu durumda kule ve duvarların üst kısımlarında bir platform oluşturularak basit bir şekilde savunma yapılmış olabilir. Sur bedenlerinde seyirdim yerlerine ulaşacak merdiven yoktur. Bunun için ahşap merdivenler kullanılmış olmalıdır. Philon (Poliorketika, I. 15-16) tahta kirişler veya ahşap iskelelerin taşıdığı kalaslardan oluşan seyirdim yerlerini önermekte, gerektiğinde bu kalasların kaldırılması ile duvarın tecrit edilebileceğini belirtmektedir⁹⁶. Knidos’un sur ve kuleleri topoğrafik yapı ile birleşince daha da güçlü bir yapıya kavuşmuştur.

Tarihlendirme⁹⁷

Batı Anadolu’da özellikle de Karia Bölgesi’nde MÖ 4. ve 3. yüzyılda inşa edilen kent surlarının tarihlendirilmesi ile ilgili farklı görüşler vardır. Karia kentlerinin savunma sistemleri üzerine çalışan araştırmacılar, Anadolu’daki kentlerin Pers hakimiyeti altında kent suru yapamayacağını, Perslerin buna izin vermeyeceğini ifade

lar atkı/bağ taşlarıyla birbirlerine bağlanmıştır. Bu duvar ile aynı özellikler Ticaret Limanı’nda palamar bağlama halkalarının yer aldığı duvarlarda görülmektedir (Büyüközer 2019, 220, fig. 6)

92 Pedersen – Ruppe 2016, 566.

93 Topoğrafik koşulların yanı sıra kent surunda dönemin siyasi durumu, kültürel, sosyal ve ekonomik koşulları da etkili olmuştur.

94 Duvar kalınlığının topoğrafik duruma bağlılığı için bk. Brasse – Müth 2016, 91-92.

95 Akropolis’te yer alan kuleler nispeten daha sağlam olmasına karşın, orada da söz konusu düzenlemeler görülemedi.

96 Ahşap seyirdim yerlerine ilişkin verilere Merdivenlikuyu (Durugönül 1998, 46-47, fig. 28a), Oinoanda (McNicoll 1997, 123) ve Myra (Konecny 1997, 57-58) gibi yerleşimlerde de ulaşılmıştır.

97 Knidos kent surları ana kara ve Kap Krio’da tek ve tutarlı bir çalışmanın sonucunda inşa edilmiştir. Bu nedenle burada tartışacağımız tarihlendirme sadece Kap Krio ile sınırlı olmayıp, tüm kent surunu kapsamaktadır.

etmişlerdir⁹⁸. Bu doğrultuda L. Karlsson Karia'daki şehirlerin savunma yapılarının Maussollos ve Idrieus'tan ziyade Ada ve Demetrios Poliorketes arasındaki süreçte yapılmış olması gerektiğini belirtir⁹⁹. L. Karlsson'a göre Halikarnassos ve Myndos'taki bazı duvarlar Maussolos zamanına, Telos, Nisyros, Amyzon ve Kaunos'taki duvarların bir bölümü Idrieus zamanına, Alinda ve Priene Idrieus sonrasında MÖ 334 civarına, Knidos'un da içinde bulunduğu diğer merkezler ise MÖ 330 sonrasında tarihlendirilmiştir¹⁰⁰. Buna karşın Alinda kent surları üzerine yapılan yeni bir çalışmada A. N. Konecny ve P. Ruggendorfer kent surunun inşa tarihi için Maussolos Dönemi'ni önermektedir¹⁰¹. A. W. McNicoll ise Halikarnassos, Iasos, Myndos, Alinda ve Alabanda gibi şehirlerin surlarını Hekatomnid Hanedanlığı zamanına¹⁰², Knidos kent surunu ise MÖ 330'a tarihlenir¹⁰³. Knidos surları için önerilen bu tarih L. Karlsson'un önerisiyle örtüşmekte olup, K. Nosssov¹⁰⁴ ve I. Pimouguet-Pedarrros¹⁰⁵ gibi araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

L. Karlsson, arkeolojik kazıların surları tarihlendirmek için her zaman en etkili yol olmadığını, surların tarihlendirilmesinde kentlerin tarihsel sürecinin, duvar örgü tekniklerinin ve kulelerin daha önemli olduğunu belirtmiştir¹⁰⁶. Milet ve Korinth'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları surların tarihlendirilmesinde tatmin edici sonuçlar vermemiştir¹⁰⁷. Buna karşın son yıllarda Labraunda'daki kazı çalışmalarında elde edilen arkeolojik veriler yardımıyla savunma sistemi üzerine daha tutarlı tarihleme yapılmaya başlanmıştır¹⁰⁸. Knidos kent surları ile ilgili bir kazı çalışması yapılmamıştır¹⁰⁹. Sur bedenleri ve kulelerin temelsiz bir şekilde doğrudan kayalık alt yapı üzerine

98 Lawrence 1979, 122; McNicoll 1997, 71. Priene için de aynı ifadeler kullanılmıştır (Wiegand – Schrader 1904, 45).

99 Karlsson 1994, 153.

100 Karlsson 1994, 153.

101 Konecny – Ruggendorfer 2014, 742.

102 McNicoll 1997, 15-45.

103 McNicoll 1997, 71-74. G. E. Bean ve J. M. Cook Knidos'un önce Dağca ilçesi yakınlarındaki Burgaz'da olduğunu, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında Tekir Burnu'ndaki yerine taşındığını iddia etmişlerdir (Bean – Cook 1952, 173-178, 210-121). Bazı araştırmacılar bu taşınmanın Büyük İskender politikası olduğunu belirtmiştir (Tuna 1982, 357; Tuna 1998, 430). R. Özgan ise böyle bir taşınmanın yaşanmadığını ayrıca İskender politikasının varlığının bile şüpheli olduğunu ifade etmektedir (Özgan 2009, 94-95). N. Demand, Bean ve Cook'un hipotezinin cesur ve yaratıcı olduğunu ancak edebi ve epigrafik kanıtlara göre böyle bir taşınmanın gerçekleşmediğini belirtmektedir (Demand 1989, 224-237). Kentteki devamlılığı kanıtlayan Arkaik ve Klasik Dönem buluntuları için bk. Love 1968, 140.

104 Nosssov 2009, 51.

105 Pimouguet-Pedarrros 2000, 331.

106 Karlsson 1994, 142. Kent surları ve diğer savunma yapılarında çok az stratigrafik kazı yapılmış olup, kazılan alanlarda ya çok az miktarda arkeolojik malzeme bulunmuş ya da hiç bulunamamıştır (Müth v.d. 2016, 5).

107 Winter 1994, 30.

108 Vergnaud 2015, 317-330.

109 2019 yılında K8'de kazı çalışmalarına başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde kent surunun farklı bölümlerinde çalışmalar planlanmaktadır.

inşa edilmiş olmaları, olası kazı çalışmalarında tatmin edici sonuçlar alınacağına dair şüphe oluşturur. Bu nedenle kent surunun tarihlendirilmesinde diğer kriterler üzerinde durulacaktır¹¹⁰.

Knidos sur bedenleri bazı bölümlerde *polygonal* bazı bölümlerde *rektagonal* ve yer yer *trapezoidal* bazı bölümlerde ise hepsinin bir arada ustaca çalışılması sonucu inşa edilmiştir. Farklı örgü tekniklerinin görülüyor olması duvarların farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini akla getirir de sur planının *Geländemauer* tipinde olup, tutarlı bir hat izlemesi bunların tek bir plan dahilinde yapıldığına işaret eder. Dolayısıyla homojen bir yapıya sahip olmayan sur bedenlerinin örgü tekniğini dikkate alarak tarihlendirme yapabilmek mümkün değildir. Kulelerde de durum çok farklı değildir. Kap Krio doğu surlarındaki iki kule temel seviyesinde oldukları için ne yapısal özellikleri ne de inşa tarihleri ile ilgili herhangi bir yorum yapılamaz. Batı surlarındaki sekiz kuleden kare planlı ilk altı kule (K1-K6) örgü tekniği açısından tarihlendirmede yardımcı olmaz. Yuvarlak planlı K7 ve Askeri Liman girişindeki K8 ise yukarıda da açıklandığı üzere MÖ 3.-2. yüzyıldaki düzenlemeler kapsamında inşa edildikleri için kent surunun ilk inşa evresinin belirlenmesinde yardımcı olmazlar. Bu noktada surların tarihini belirleyebilmek için kentin tarihsel sürecinin irdelenmesi gerekir. L. Karlsson'un da belirttiği üzere, kentlerin geçirdiği tarihsel süreç surlarının tarihlendirilmesinde pek çok kent için en tutarlı ve önemli kriterdir¹¹¹. MÖ 4. yüzyılda Knidos'ta bazı araştırmacılar tarafından taşınma olarak yorumlanan bir hareketlilik söz konusudur. Bu dönemde Knidos'un arkaik ve klasik yerleşiminin üzerine *orthogonal* plana uygun bir sistem oluşturulmuştur¹¹². Bu planlama çerçevesinde ana karanın kuzeyinde kalan bölüm dini ve kamusal yapılar için ayrılırken, limanların çevresi ticari amaçlı liman yapılarına, geri kalan bölümler ise konut alanlarına ayrılmıştır¹¹³. Izgara plan esasına göre oluşturulan yeni planlamada geniş teraslar oluşturulmuş, bu teraslara önemli yapılar inşa edilmiş ve bu yapılar da dönemin en önemli heykeltıraşlarının elinden çıkan eserlerle süslenmiştir¹¹⁴. R. Özgan, yüksek klasik devrin en ünlü yontucuları olan Skopas, Bryaksis ve Leokhares'in MÖ 360-350 yıllarında Halikarnassos'ta çalıştıklarını, aynı yıllarda Knidos için de eserler verdiklerini belirtmektedir¹¹⁵. Knidos denilince akla gelen en önemli eser olan Atinalı Praksiteles'in Çıplak Aphrodite yontusu A. Corso tarafından MÖ 364-361 yıllarına¹¹⁶, I. Jenkins

110 Antik kaynaklardan sadece Thukidides'in aktarımlarından MÖ 5. yüzyılda kent suru olmadığını anlıyoruz. Kentte tespit edilen yazıtlarda da kent suru yapılışına dair bir bilgiye ulaşamıyoruz.

111 Karlsson 1994, 142.

112 von Gerkan 1924, 117-118, fig. 10.

113 Doksanaltı 2007, 8-17; Büyüközer 2013, 140-147.

114 P. Pedersen ortogonal sistemde planlanan Priene'nin bu sistemin öncüleri olan ve MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Halikarnassos ve Ephesos'un kent planlamasından etkilendiğini belirtir (Pedersen 2004, 412). Kent suru ve kent planlaması üzerine yaptığımız çalışmaların sonucuna göre Knidos kent planlaması da MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olup, Batı Anadolu'da Geç Klasik Dönem'de hızla yayılan sisteme öncülük etmiştir.

115 Özgan 2009, 97.

116 Corso 1997, 92; Corso 2004, 352.

tarafından MÖ 360 yıllarına tarihlendirilir¹¹⁷. Araştırmacıların bir kısmı daha genel bir tarih vererek heykeli MÖ 350 civarına tarihlendirmektedir¹¹⁸. Ayrıca C. T. Newton tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan ve bugün Britanya Müzesi'nde sergilenen Demeter ve Persephone heykelleri ile bazı hayvan heykelleri de MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir¹¹⁹. Söz konusu ünlü heykeller MÖ 360-350 yıllarına tarihlendirildiğine göre Knidos'ta en azından MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde kent planlaması gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda imar faaliyetleri başlamış olmalıdır¹²⁰. Kent suru, kent planlamasından bağımsız düşünülemez. Bu nedenle kent suru yapılmadan kentte imar faaliyetlerinin başladığı düşüncesi pek akla yatkın değildir. Bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerekir. Dolayısıyla kent planı oluşturulmadan önce kent surlarının geçeceği yerler belirlenmiş olmalıdır. Diodoros (XII. 10. 6-7) Hippodamos tarafından planlandığı belirtilen Thourioi¹²¹ kentinin kuruluşu ile ilgili olarak *“kentin inşasından önce surların geçeceği hat belirlendi ve surlar inşa edildi. Daha sonra kentin içi planlandı”* demektedir. Vitruvius da (I. 6. 1) benzer bir duruma vurgu yaparak *“Şehirler surlarla çevrilip tahkim edildikten sonra sıra surların içindeki arsaların taksimine, ana caddeler ile ara yolların yönlerini iklime uygun şekilde düzenlemeye gelir”* ifadelerini kullanır¹²². Bu verilere göre Knidos kent surları ekleme ve tamiratlar dışında MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olmalıdır¹²³.

56 Numaralı Kule (?)

117 Jenkins 2008, 53-57, fig. 32-33

118 Özgan 2009, 97, dn. 16.

119 Jenkins 2008, 39-42, fig. 21-25; Ridgway 1997, 249-250.

120 Bu verilerin yanı sıra Kap Krio'daki yerleşim teraslarının dolgu tabakalarında MÖ 5. yüzyılın sonu ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine ait attik siyah glazürlü ve kırmızı figürlü kaplara ait çok miktarda parça ile M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Lazanalar ve yerel üretim siyah astarlı kaplar bulunmuştur. Bunların terasları oluşturmak için yapılan dolgunun içinde çıkmış olması kentin yeni ve genel planlamasının bu süreçte yapıldığını desteklemektedir (Love 1968, 134; Doksanaltı 2007, 12-13).

121 von Gerkan 1924, 30; Wicherley 1993, 15; Hoepfner – Schwander 1994, 50; Owens 2000, 58.

122 Surların geçeceği yerlerin belirlenmesi ve kentin planlaması için bazı kurullar toplanmakta ve bu çalışmalarını denetlemekteydi. Kolophon'da ele geçen bir yazıt, yurttaşların MÖ 4. yüzyılın sonunda kentlerini yeniden kuracak ve genişletecek on kişilik bir kurul atamaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu kurulun görevi, surların izleyeceği çizgiyi planlamak, en uygun yerleri agora ve kamusal yapılara ayırdıktan sonra, cadde planlamasını belirlemek ve yapıların nereye kurulacağını saptanmasını denetlemektir (Wicherley 1993, 28). Surlar, kent planı içerisinde herhangi bir sisteme bağlı kalınmaksızın tepe çizgilerini ve arazinin topoğrafyasını takip edecek şekilde planlanmıştır (Croix 1972, 22; Ward-Perkins 1974, 14). Bu şekilde yapılmış olan surların içine kent planı uygulanırken, ihtiyaç duyulandan daha fazla yer ayrılmaktaydı. İhtiyaç fazlası olan arazi, kentin sonraki genişlemesine de olanak tanımaktaydı. Sur üzerindeki ana kapılar ise genellikle kentin en önemli sokağına açılırdı (Wicherley 1993, 30).

123 MÖ 387/6 yılındaki kral barışının ardından Anadolu'da önemli değişiklikler olmuştur. MÖ 5. yüzyıldaki zorlu ekonomik koşullar yerini kayda değer bir gelişime bırakmıştır. Ekonomik koşulların iyileşmesi ve yeni politik koşullar, savunma mimarisinin ihtiyaç duyduğu şartları sağlamıştır (Pedersen 2010, 272-273).

Kap Krio'nun doğu ucunda, herhangi bir yapılaşmanın olmadığı bir bölgede, deniz seviyesinden 27 metre üst kotta yer alan yapı, ana kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulan alana inşa edilmiştir. Büyük boyutlu kireçtaşı, kenarları düzgün kesilmiş polygonal bloklardan inşa edilen yapı 12 x 12 metre ölçülerinde, kare planlıdır. Duvar kalınlıkları 1,10-1,25 metredir. Kuzeybatı duvarı üzerinde, duvarı ortalayacak şekilde yapılmış 2,05 metre genişliğinde kemerli bir girişe sahiptir (fig. 16).

I. C. Love yapının deniz feneri olduğunu belirtmiş, dolayısıyla savunma sistemi içerisine almamıştır¹²⁴. Ancak bu öneri, ne ilgili yayında ne de kazıcıların diğer rapor ve yayınlarında detaylandırılmayarak, sadece plan üzerinde belirtilmiştir. A. W. McNicoll yapının deniz feneri olamayacağını belirterek, bunun sur sisteminin bir parçası olduğunu öne sürmüştür¹²⁵. 2012 yılında tamamladığım doktora tez çalışmamda, I. C. Love'ın yapının deniz feneri olduğu düşüncesine katılarak, kulenin konumu ve surla bağlantısının olmaması nedeniyle, tehlikeli bir kayalık olarak nitelendirilen Kap Krio'nun yerini belli etmek amacıyla kullanılmış bir işaret kulesi olabileceğini belirtmişim¹²⁶. Fakat yapının konumu, boyutları ve örgü tekniği yapıya atfedilen deniz feneri, işaret kulesi ve askeri amaçlı kule olasılıklarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Deniz Feneri: Knidos Ticaret Limanı girişinde veya çevresinde deniz feneri olduğuna dair antik kaynaklarda bir açıklama yoktur. Liman çevresinde yaptığımız çalışmalarda da herhangi bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır¹²⁷. Antik çağdaki deniz fenerleri ile ilgili bilgiler kısıtlı olmakla birlikte Akdeniz'de ticaretin başlangıcı ile beraber denizcileri güvenli bir limana götüren işaret ışıkları kullandıkları bilinmektedir¹²⁸. Bu ışıklar sahilde ve yüksek tepelerde yakılmakta ve denizcileri tehlikeli sulara, resiflere veya burunlara karşı uyararak, limanların girişini göstermekteydi¹²⁹. Zaman içerisinde sahilde veya tepelerde yanan ateşin yerini kuleler ve sütunlar almıştır¹³⁰. Bu sayede ateş daha yüksekte yakılarak, görüş mesafesi artırılmıştır. Daha sonraları inşa edilmiş olan büyük ve gösterişli deniz fenerlerinin herhangi bir yapı kompleksinden bağımsız, başlı başına birer yapı oldukları ve bu yapıların da liman girişlerinde yer aldığı görülmektedir. İskenderiye'deki fener liman girişinde¹³¹, Ostia'daki fener ise liman girişinde suni bir ada üzerinde durmaktaydı¹³². Kısmen kazılan Leptis Magna'daki¹³³ deniz feneri de yine liman girişine inşa edilmiştir¹³⁴. Anadolu'da bi-

124 Love 1968, fig. 2.

125 McNicoll 1997, 60.

126 Büyüközer 2012, 97-98.

127 Knidos'un Ticaret Limanı ve liman yapıları ile ilgili bk. Büyüközer 2012, 41-102.

128 Vann 1991, 124.

129 Vann 1991, 124.

130 Vermeule 1962, 76-77; Williams 1976, 75.

131 Bernard – Goldvin 1995, 60-61.

132 Vann 1991, 128.

133 Bartoccini 1958, 59-65.

134 Blackman 1982, fig. 3; Vann 1991, fig. 7.

linen en iyi örnek olan ve MS 64-65 yıllarına tarihlendirilen Patara'daki deniz feneri de yine liman girişinde konumlandırılmıştır¹³⁵. Kıran gölü çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen ve Hıdırlık liman yapısı olarak adlandırılan apsidal planlı yapının deniz feneri olabileceği önerilmiştir¹³⁶. Bu yapı eğer bir deniz feneri ise konum itibarıyla diğer örnekler ile kısmen benzerlik kurulabilir¹³⁷. Knidos Askeri Limanı'nın girişinde yer alan yuvarlak kule de konum itibarı ile yukarıdaki örneklere benzemektedir¹³⁸. Askeri Liman girişinde, mendireğin güneybatısında yer alan yuvarlak kule de deniz feneri olarak işlevlendirilmiş olmalıdır. Antik çağın en önemli fenerleri durumundaki bahsi geçen örneklerde görüldüğü üzere fenerler hep limanların girişlerine inşa edilmiştir. Akdeniz ticaret rotaları üzerinde önemli bir yere sahip olan Knidos aynı zamanda ters esen rüzgarlar nedeniyle de tehlikeli bir kavşak noktasındaydı. Bu özellikleri nedeniyle de Knidos'un Ticaret Limanı'nda bir deniz feneri veya bir işaret kulesi beklemek yanlış olmaz. Önemli örneklerde görüldüğü üzere deniz fenerleri liman girişini gösteren fonksiyona sahiptirler. Bu doğrultuda Knidos'ta deniz fenerinin olası yeri ile ilgili olarak ilk akla gelecek alan, dalgakıranların uç kısımları olur. Her iki dalgakıranın da uç kısımları günümüzde sualtındadır ve sualtında yapılan çalışmalarda dalgakıranların uç kısımlarına yapılmış bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır¹³⁹. Kaldı ki dalgakıranın inşa tekniği, bu alanın üzerine herhangi bir yapının inşa edilmesi için elverişli değildir¹⁴⁰. Bu durumda deniz feneri veya işaret kulesi için en uygun yer olarak Kap Krio'nun doğu ucu kalmaktadır. Buradaki düşünce liman girişini göstermekten ziyade Kap Krio kayalığını göstermek olmalıdır. 56 numaralı kule (?) her ne kadar Kap Krio'nun doğusunda konumlandırılmış olsa da doğudan gelecek gemiler için çok da uygun bir konumda değildir (fig. 1, 3, 16). Gerçekten Kap Krio kayalığını gösteren bir işaret kulesi yapılmak istenseydi bunun daha doğuda ve üst kotta, açık denizden gelen gemilerin rahatlıkla görebileceği bir noktaya yapılması gerekirdi. Yapı mimari olarak da deniz feneri tipolojisine uymamaktadır. Deniz fenerleri dörtgen bir platform üzerinde yükselen yuvarlak planlı yapılardır. Yapı her ne kadar dörtgen planlı olsa da ne platform oluşturacak bir altyapıya ne de üzerinde yükselecek

135 İşkan – Koçak 2014, 277.

136 Kuban – Saner 2002, 206. Yapının bir savunma duvarının parçası olmadığı belirlenmiş, apsidal planlı bölümün daireye tamamlanarak kule şeklinde yükselebileceği, bu tamamlama ve yapının konumu dikkate alınarak deniz feneri olabileceği önerilmiştir. Yapı için ayrıca bk. Gür 2011, 13-28, 65-67.

137 Apsidal plan nedeniyle Patara deniz feneri ile tipolojik benzerlik kurulmaya çalışılsa da (Gür 2011, 83) bu pek mümkün değildir. Patara'da kare platform üzerinde devam eden yuvarlak formu bir yapı söz konusudur. Hıdırlık'taki nitelikli yapı ise kuzeyinde apsis bulunan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Apsis daireye tamamlansa dahi Patara deniz fenerine benzer bir yapı ortaya çıkması mümkün değildir. Yapının işlevine ilişkin H. K. Gür tarafından yapılan dini bir yapı olma ihtimali daha makul görünmektedir (Gür 2011, 84). Konum olarak dalgakıran girişinde kalması da başka bir soru işaretidir.

138 Büyükozer 2019, 226-227, fig. 13-15.

139 Büyükozer 2012, 42-49.

140 26-27 m derinlikten başlanarak inşa edilmiş olan dalgakıranlar, dalga şiddetine karşı dayanaklılığını arttırmak amacıyla da deniz tabanından yukarıya doğru meyilli bir şekilde '*batık yığma dalgakıran*' tekniğinde yapılmışlardır. Yığma yapılırken deniz tabanına yakın, dalga şiddetine daha az maruz kalan bölümlerde küçük bloklar, yukarıya doğru çıktıkça dalga şiddetine direnç gösterebilmesi için oldukça büyük, geliştigüzel kesilmiş bloklar kullanılmıştır.

yuvarlak planlı yapıya ait kalıntılara sahip değildir. Dolayısıyla hem konum itibariyle hem de tipolojik olarak yapının deniz feneri veya işaret kulesi olma ihtimali bize göre mümkün değildir.

Kule: A. W. McNicoll, I. C. Love tarafından yapılan değerlendirmeyi kabul etmeyecek, yapıyı savunma sistemi içerisinde bir kule olarak ele almıştır¹⁴¹. I. Pimouguet-Pedarras, deniz feneri olasılığının ispatlanması zor bir öneri olduğunu belirtmiş fakat kendisi yapı ile ilgili yorum yapmamıştır¹⁴². Yapının kent surlarının neredeyse bitişiğinde olması ve Ticaret Limanı girişine hakim olması savunma sistemi içerisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak kent genelinde savunma sistemi içerisindeki kuleler ve yapının detaylı analizleri savunma sistemi içerisinde değerlendirilen bu yapıya şüphe ile yaklaşmamıza neden olmuştur. Öncelikle yapı kent surundan bağımsızdır ve savunma hattının gerisinde kalmaktadır. Bu bile tek başına yapının savunma sistemi ile ilişkisinin sorgulanması için güçlü bir kanıttır¹⁴³. Kentin savunma sistemi hakkında yaptığımız çalışma kapsamında ana kara, Kap Krio ve Akropolis'te çok sayıda kule incelenmiştir. Kulelerden ikisi yuvarlak¹⁴⁴ diğerleri ise dörtgendir. Gerek yuvarlak gerekse dörtgen kulelerin inşasında istinasız olarak *rektagonal* bloklardan oluşan bir duvar örgüsü söz konusuysen Kap Krio doğu ucundaki yapı ise tüm bu yapılardan farklı olarak *polygonal* bloklardan örülmüştür. İkinci önemli fark kulelerin boyutlarında karşımıza çıkar. Kap Krio'da K7 (yuvarlak kule) 14,20 metre çapında, K8 (Askeri Liman Girişi) 9,5 x 9,5 metre ölçülerinde diğer kuleler ise 6 x 6 metre ya da buna yakın ölçülere sahiptir. İnceleme konusu olan yapı ise 12 x 12 metre ölçüleriyle Kap Krio'daki herhangi bir kulenin yaklaşık olarak iki katı ölçülere sahiptir. Yapı eğer askeri amaçlı bir kule olarak kullanılsaydı çok katlı bir yapı olması gerekirdi. Bu durumda da K8 ve Akropolis kulelerindeki gibi ağır silahların yerleştirileceği üst kat için altyapı oluşturacak bölme duvarlarına ihtiyaç duyacaktı. Fakat yapı içerisinde böyle bir duvar görülmemiştir. Tüm bu karşıtlıklar yapının, Knidos'un savunma sistemi içerisinde değerlendirilemeyeceğini ortaya koyar.

Öneri :¹⁴⁵ Yukarıda açıklanan gerekçelere göre yapı deniz feneri veya askeri kule

141 McNicoll 1997, 60.

142 Pimouguet-Pedarras 2000, 326.

143 Böyle bir durumda Bastion veya Kazamat gibi savunmayla ilişkili farklı yapıların olabileceği de akla gelebilir. Ancak Knidos savunma sisteminde bu tür yapılar tespit edilmemiştir. Y. Polat, Teos Hellenistik Dönem surları ile ilgili çalışmasında Knidos'ta Kazamat örneklerinin olduğunu belirterek, C. Bruns-Özgan'ın "Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006" başlıklı çalışmasının 123. sayfasını ve 86-88 numaralı figürleri kaynak olarak göstermiştir (Polat 2016, 109). Aynı bilgiler M. Taşkıran'ın Silyon kent savunması ile ilgili çalışmasında da vardır (Taşkıran 2017, 134-135). Ancak C. Bruns-Özgan'ın yayınındaki yapı Liman Agorası'ndaki (Dionysos Terası) Stoa ve gerisindeki mekanlar olup, bu yapının savunma sistemiyle bağlantısı yoktur. Liman Agorası'ndaki yapı için bk. Bruns-Özgan 2013, 123-132, fig. 85-97.

144 K7'nin (Yuvarlak Kule I) Hellenistik Dönem'de savunma sistemine eklendiğini, Yuvarlak Kule II'nin ise deniz feneri olarak kullanılmış olduğunu unutmamak gerekir.

145 Burada yapılan tespitler bir ön değerlendirme niteliği taşımaktadır. İleriki yıllarda kazı başkanlığı tarafından yapılan çalışma planına alınması ve arkeolojik kazıların gerçekleşmesi durumunda yapı ile ilgili nihai değerlendirme yapılabilecektir.

olamayacağına göre yapının işlevi neydi? 56 numaralı kule (?) tek girişli, dört tarafı duvarlarla çevrilerek dışa kapatılan bir yapıdır. Üst örtüye dair hiçbir veri bulunmayan yapının duvarları olasılıkla kapı üst seviyesine kadar devam etmekte olup, muhtemelen üst kısmı kapatılmamıştı. Söz konusu özelliklere yapının plan tipi, örgü tekniği ve boyutları da eklendiğinde Knidos için tek bir yapı tipi karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı tipi Knidos'un *temenos* veya *peribolos* mezarlarıdır. Kentin doğu nekropolünde, özellikle de Gıyrap Mevkii'nde hem *polygonal* hem de *rektagonal* bloklardan oluşan duvar örgüsüne sahip çok sayıda mezar bulunmaktadır (fig. 17). I. C. Love tarafından yapılan tanımlamaya göre bu tip mezarlar dört tarafı duvarlarla çevrili açık bir *temenostan* oluşur¹⁴⁶. Bu bölgedeki temenos tipi mezarlardan biri I. C. Love tarafından kazılmış ve duvar örgü tekniğinin Kerameikos'taki Lysimachides Mezarı'nın duvarlarına olan benzerliği nedeniyle MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir. Doğu nekropolündeki mezarlarla ilgili en kapsamlı çalışma C. Berns tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁴⁷. Bazıları tek bazıları iki girişe sahip mezarlar¹⁴⁸ C. Berns tarafından 4 tipe ayırmıştır¹⁴⁹. Bunlar arasında en yoğun grubu, B tipi olarak adlandırılan, dört tarafı duvarlarla çevrili *peribolos* tipi mezarlar oluşturmaktadır¹⁵⁰. C. Berns'in tespitlerine göre B tipi mezarların ölçüleri 4-16 metre arasında değişmekte, sayısal çoğunluğu ise 10-12 metrelik mezarlar oluşturmaktadır¹⁵¹. 12 metrelik cephe genişliği ile Kap Krio'nun doğu ucundaki yapı, örgü tekniği, üstü açık bir *temenos* veya *peribolos* olmasının yanı sıra ölçü olarak da doğu nekropolündeki mezarlarla benzerlik içindedir. Sonuç olarak yapı her ne kadar kent suru içinde ve nekropol alanlarının dışında yer alıyor olsa da açıkladığımız benzerlikler nedeniyle Knidos'un tipik *temenos/peribolos* mezarlarının bir örneği olduğunu düşünüyoruz. Bu noktada ilginç bir örnek Thasos adasının kuzeyinde karşımıza çıkar. Aceratus'un mezarı olarak bilinen yapıdaki yazıtta yapının aynı zamanda denizcilere yol gösterici olacağı düşüncesiyle de inşa edildiği belirtilmiştir¹⁵². Yani yapı hem mezar hem de deniz feneri olarak kullanılmıştır. Benzer durum Knidos için çok olası değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yapının konumu ne liman girişine ne de Kap Krio kayalığına işaret edecek bir noktada değildir.

Sonuç

Ekonomik gücün ve yasal statünün göstergesi olup, barış zamanında bile insanların kendilerini güvende hissetmelerine neden olan kent surları, çevresini sardıkları kentlerin en anıtsal yapılarıydı. İnsanların, hayvanların ve ticari malların sadece olağanüstü zamanlarda değil sürekli olarak kontrol edilmesini dış dünyanın filtrelenmesini ve böylece kentin refahını, sağlığını ve düzenini korurlardı. Temel fonksiyonu kent

146 Love 1968, 137.

147 Berns 2013, 203-218.

148 Berns 2013, 208.

149 Berns 2013, 204-212.

150 Berns 2013, 204-212, fig. 2, 9-11.

151 Berns 2013, 213, fig. 12

152 Charmoux 2002, 279.

savunması olan surlar bunun haricinde, vahşi hayvan saldırısı, rüzgar, fırtına, sel ve erozyon gibi doğal olaylara karşı da bir set görevi görmekteydi¹⁵³.

MÖ 4. yüzyılda, tüm Akdeniz coğrafyasında, savunma duvarları ve kuleler yeni imparatorlukların kurulması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni sınırlar nedeniyle büyük gelişim göstermiştir¹⁵⁴. Bu gelişimin önemli figürlerinden biri MÖ 405 yılında Syracusa tyranı olan Dionysios I'dir. O sadece aktif olarak kuşatma silahlarını kullanmakla kalmamış aynı zamanda paralı askerler toplayarak insan gücünü büyük ölçüde harekete geçirmiştir¹⁵⁵. Dionysios I aynı zamanda yenilikçiydi ve MÖ 399 yılında onun tarafından icat edilen mancınığın ortaya çıkmasıyla saldırı ve savunma sistemleri hızlı bir gelişme göstermiştir¹⁵⁶. Bu da daha güçlü duvarlar ve kent suru ile bağlantılı kulelerin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu politik gelişmeler sırasındaki savaşlar ve değişen savunma stratejileri, kuşatma teknikleri konusunda yeni gelişmelere yol açmıştır¹⁵⁷. Söz konusu gelişmeler sonucunda yeni surlar inşa eden ya da var olanı mevcut şartlara göre geliştiren Anadolu'daki en somut örnekler Halikarnassos¹⁵⁸, Alabanda¹⁵⁹, Alinda¹⁶⁰ ve Priene¹⁶¹ gibi merkezlerdir. Tüm bu etkenler Knidos'un da içinde olduğu pek çok kentin savunma sistemlerinin yeniden oluşturulmasına neden olmuştur. Kentteki bu anıtsal yapının inşası sırasındaki ortak çaba ve tamamlanmış yapının sembolik etkisi yenilenmiş Knidos kimliğinin oluşmasında önemli pay sahibi olmuştur.

Knidos'ta kent suru planlanırken pragmatik bir yaklaşımla stratejik düşünce ve arazinin sağladığı imkanlardan faydalanılmış, arazinin şekli surların yapımında belirleyici olmuştur. Topoğrafya dikkate alınarak araziye oturtulan surlarda doğal tahkimli uçurum veya kayalık gibi bölümler akılcı bir şekilde sur hattına dahil edilmiştir. Bu durum kente saldırmayı düşünenler için hem caydırıcı bir etki yaratmış hem de savaş stratejilerini uygulamalarına engel olmuştur. Çünkü gerek fırlatmalı silahlar gerekse diğer silahlar için araziden faydalanma ihtimalleri yoktu. Savaş arabası, kuşatma kuleleri ve koç başı gibi antik çağın savaş aletlerini, sur bedenlerinin veya kulelerin yakınına kadar getirip, uygun pozisyonu alma imkanları da bulunmuyordu. Knidos'un, ana karanın doğusu haricinde, saldırıya maruz kalabileceği tek yön denizdi. Denizden gelebilecek tehditlere karşı da özellikle Askeri Liman girişi oldukça korunaklıydı. Kap Krio'daki diğer kulelerin aksine hem K7 hem de K8 fırlatmalı silahların yerleştirilebileceği genişliğe sahipti¹⁶². K8'den devam eden bir duvar ile liman girişi daha

153 Müth 2016, 162.

154 Pedersen 2010, 269.

155 Nossov 2009, 36-37.

156 Marsden 1969, 48-64.

157 McNicoll 1986, 305-313.

158 Pedersen 1994, 215-236; Pedersen 2010, 269-316.

159 McNicoll 1997, 31-38.

160 Konecny – Rugendorfer 2014, 709-746.

161 Ruppe 2010, 141-163.

162 Kuleler üzerine yerleştirilecek ağır silahlar için Kap Krio'daki 6 x 6 metre ölçülerindeki kuleler çok

da daraltılmış olup, duvarda dışa doğru sivrilen ‘V’ şeklinde¹⁶³ iki mazgal açıklığı tespit edilmiştir. K8’in ana karadaki aksında, mendirek üzerinde kareye yakın dörtgen formu, liman girişini kontrol eden bir başka kule bulunmaktadır. Kule içerisinde Kap Krio’daki kulenin içinden geçerek liman girişini daraltan duvarın tam aksına gelecek şekilde 0,85 metrelik bir boşluk yer almaktadır. Strabon’un (XIV, II, 15) aktarımlarından da bildiğimiz kadarıyla bu tür limanlar gerektiğinde zincirle kapatılabilmektedir. Duvar aksına gelen boşluk, liman girişini kapatmak için kullanılan zincirin geçtiği boşluktur. Bu boşluğun gerisindeki alan ise zinciri geren ve gevşeten mekanizmanın (bocurgat) olduğu yerdir. Düşmanlara karşı aktif savunma yapılabilen bu savunma hattı Strabon’dan (XIV, II, 15) öğrendiğimiz kadarıyla küçük bir donanmayla da desteklenmiştir.

Knidos surları kentin taşınmış olduğu düşüncesi ile bağlantılı olarak MÖ 330 yılına tarihlendirilmiş ve bu tarih farklı araştırmacılarca sorgulanmadan kabul edilmiştir. Ancak kentin taşınma düşüncesi ve dolayısıyla söz konusu tarih tartışmaya açıktır. Kentin taşınma tartışmalarından bağımsız olarak, önyargısız bir şekilde, *orthogonal* plan esasına göre yeniden düzenlendiği dönemdeki önemli yapıları ve bu yapılardaki heykeltıraşlık eserleri dikkate alındığında bu planlamanın daha erken bir tarihte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kent planlamasının savunma sisteminden bağımsız yapılamayacağı hatta bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kent surununun MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olması gerekir.

uygun değildir. Arazinin sağladığı avantajlarla birlikte bu küçük kulelerin savunma için yeterli olacağı düşünülmüş olmalı ancak Askeri Liman girişinde kule boyutları büyümüştür. Latmos Herakleia’ındaki farklı tipte kule içerisinde en önemlileri büyük topçu kuleleridir. Bunların ölçüleri 10 x 10 metreden büyüktür. İlk katta mazgallar, üst katta ise dörtgen pencereler bulunur. Zemin kat duvarlarla bölünür (Krischen 1922, fig. 27). K8, 9,5 x 9,5 metre, K7 ise 14,20 metrelik çapı ile ağır silahlar için uygun ölçülere sahiptir.

163 Okçuların atıcıyı korumak için ihtiyaç duydukları bu açıklıklar genellikle dışa doğru sivrilen ‘V’ şeklinde veya kum saati biçiminde olurlar. Kum saati formundaki mazgallar silahlara daha iyi manevra kabiliyeti sağlar. Bu formdaki mazgalların fonksiyonel yorumu ve avantajları için bk. Türk 2009/2010, 37.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adam 1982 Adam, J. P., *L'architecture militaire grecque*, Paris.
- Altunel v.d. 2003 Altunel, E. – S. Stewart – A. Barka – L. Piccardi, “Earthquake Faulting at Ancient Cnidus, SW Turkey”, *Turkish Journal of Earth Sciences* 12, 137-151.
- Arrianus *Anabasis*, İskenderin Seferi, Aleksandrou *Anabasis* (çev. Furkan Akderin), İstanbul, 2005.
- Bartoccini 1958 Bartoccini, R., *Il Porto Romano de Leptis Magna*, Rome.
- Bean – Cook 1952 Bean, G. E. – J. M. Cook, “The Cnidia”, *BSA* 47, 171-212.
- Bent 1888 Bent, J. Th., “Discoveries in Asia Minor”, *JHS* 9, 80-92.
- Bernard – Goldvin 1995 Bernard, A. J. – C. Goldvin, *Alexandrie: luminiere du monde antique*, Dijon.
- Berns 2013 Berns, C., “Grabbezirke von Knidos: Zwei Standards der Repräsentation in klassischer Zeit”, *Griechische Grabbezirke klassischer Zeit* (ed. Katja Sporn), *Athenaia* 6, 203-218.
- Bessac 2016 Bessac, J. C., “Techniques et économie de la construction des fortifications en pierre. Méthodes et perspectives”, *Focus on Fortifications* (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 129-141.
- Blackman 1982 Blackman, D. J. “Ancient Harbours in the Mediterranean: Part 1”. *IJNA* 11/2, 79-104.
- Brasse – Müth 2016 Brasse, C. – S. Müth, “Mauerwerksformen und Mauerwerkstechniken”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 75-100.
- Bruns-Özgan 2002 Bruns-Özgan, C., *Knidos. Antik Kent Rehberi*. Konya.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, C., *Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006*, İstanbul.
- Büyüközer 2012 Büyüközer, A., *Knidos Limanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Büyüközer 2013 Büyüközer, A., “Knidos’un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi”. K. L. Zoroğlu’na Armağan (ed. M. Tekocak), 139-154.
- Büyüközer 2019 Büyüközer, A., “Knidos Liman Duvarları”, *Cedrus* VII, 215-237.
- Charmoux 2002 Charmoux, F., *Hellenistic Civilization*, Oxford.
- Corso 1997 Corso, A., “The Cnidian Aphrodite”, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecannese* (ed. I. Jenkins – G. B. Wayvell), 91-98.
- Corso 2004 Corso, A., “Il Sostrato Storico-Politico Dell’AphroditeCnidia”, *Annuario LXXXII*, 343-364.
- Croix 1972 Croix, de la H., *Military Considerations in City Planning: Fortifications*, New York.

- Demand 1989 Demand, N., “Did Knidos Really Move? The Literary and Epigraphical Evidence”, *ClAnt*, 8, 224-237.
- Diodorus (= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Diodorus of Sicily, With an English translation by R. M. Geer, London/New York 1947.
- Doksanaltı 2007 Doksanaltı, E., “Knidos- Kap Krio Yerleşim Alanı”, *İdol* 33, 8-17.
- Doksanaltı v.d. 2018 Doksanaltı, E. M. – İ. Karaoğlan – D. O. Tozluca, *Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Durugönül 1998 Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien*, AsiaMS 28, Bonn.
- Fachard 2012 Fachard, S., *La défense du territoire. Étude de la chôra et de ses fortifications*, Eretria XXI, Gollion.
- Frederiksen 2011 Frederiksen, R., *Greek City Walls of the Archaic Period, 900–480 BC*, Oxford.
- Garlan 1974 Garlan, Y., *Recherches de poliorcétique grecque*, Athens.
- von Gerkan 1924 von Gerkan, A., *Griechische Städteanlagen*. Leipzig.
- von Gerkan 1935 von Gerkan, A., *Die Stadtmauern, Milet II. 3*, Berlin.
- Giese 2010 Giese, J., “Bautechnische Beobachtungen am nördlichen und nordwestlichen Mauerabschnitt in Messene”, *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 85-95.
- Giese v.d. 2016 Giese, J. – U. Ruppe – P. I. Schneider – M. Schnelle, “Überlegungen zur Systematischen Beschreibung und Präsentation”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 40-60.
- Grandjean 2011 Grandjean, Y., *Le rempart de Thasos. Avec la collaboration de Manuela Wurch-Kozelj et la participation de Tony Kozelj*, *Études Thasiennes* 22, Athens.
- Gür 2011 Gür, H. K., *Marmaris-Hıdırlık Liman Yapısı Özelinde Antik Liman Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hellmann 2010 Hellmann, M. C., *L'architecture Grecque III. Habitat, urbanisme et fortifications*, Paris.
- Henry 2012 Henry, O., “Buildings the Mountain, The Isolated Settlement of Karapınar in Karia”, *Stratonikeia'dan Lagina'ya, A.A. Tırpan'a Armağan* (ed. B. Söğüt), 289-302.
- Hoepfner – Schwander 1994 Hoepfner, W. – E. L. Schwandner, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, MÜNCHEN.
- Hüllden 2000 Hüllden, O., “Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos”, *Klio* 82, 382-408.
- İşkan – Koçak 2014 İşkan, H. – M. Koçak, “Der Hafen von Patara. Altes Wissen, neue Forschungen”, *Byzas* 19 (ed. S. Ladstätter – F. Pirson – T. Schmidts), 271-294.

- Jansen 2016 Jansen, B., "Defensive Funktionen", *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 101-125.
- Jenkins 2008 Jenkins, I., *The Lion of Knidos*, London.
- Karlsson 1994 Karlsson, L., "Thoughts About Fortifications in Caria From Maussollos to Demetrios Poliorketes", *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale* (ed. P. Debord – R. Descat), 141-154.
- Karlsson 2013 Karlsson, L., "The Building Techniques in the Fortification Towers of Labraunda", *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı* (ed. G. Kökdemir), 261-272.
- Karlsson v.d. 2011 Karlsson, L. – J. Blid – O. Henry, "Labraunda 2010. A Preliminary Report on the Swedish Excavations", *OpAthRom* 4, 19-67.
- Kienast 1978 Kienast, H. J., *Die Stadtmauer von Samos*, Bonn.
- Konecny – Rugendorfer 2014 Konecny, A. L. – P. Reggendorfer, "Alinda in Karia: The Fortifications", *Hesperia* 83/4, 709-746.
- Konecny 1997 Konecny, A., *Hellenistische Turmgehöfte in Zentral und Ostlykien*, Vienna.
- Krischen 1913 Krischen, F., "Festung Studien in Karien und Ionien", *AA* 28, 476-490.
- Krischen 1922 Kirschen, F., *Die Befestigungen von Herakleia am Latmos. Milet III/2*. Berlin.
- Kuban – Saner 2002 Kuban, Z.– T. Saner, "Kıran Gölü Kutsal Alanı 2000", *AST* 19/1, 203-208.
- Laufer 2010 Laufer, E., "Pednelissos, Sillyon, Adada. »Römische« Stadtmauern und kilikische Piraten?", *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 165-193.
- Lawrence 1979 Lawrence, A. W., *Greek Aims in Fortifications*, Oxford.
- Leake v.d. 1840 Leake, W. M. – W. Gell – F. Bedford, *Antiquities of Ionia*, Londra.
- Love 1968 Love, I. C., "Knidos- Excavations in 1967", *TAD* XVI/2, 133-159.
- Love 1970 Love, I. C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos 1969". *AJA* 74/2, 149-155.
- Marsden 1969 Marsden, E. W., *Greek and Roman Artillery, Historical Development*. Oxford.
- McNicol 1986 McNicol, A. W., "Developments in Techniques of Siegecraft and Fortification in the Greek World ca. 400-100 B.C.", *La fortification dans l'histoire du monde grec* (ed. P. Leriche – H. Treziny), 305-313.
- McNicol 1997 McNicol, A. W., *Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates*. Oxford.
- Miltner 1958 Miltner, F., *Ephesus: Stadt des Artemis und des Johannes*, Vienna.
- Müller 1997 Müller, D., *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodot, Kleinasien*. Tübingen.
- Müth 2010 Müth, S., "Fortifikationskunst und Repräsentation an der Stadtmauer

- von Messene”, *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 57- 83.
- Müth 2016 Müth, S., “Urbanistic Functions and Aspects”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 159-172.
- Müth – Ruppe 2016 Müth, S., – U. Ruppe, “Regional begrenzte Phänomene”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 231-248.
- Müth v.d. 2016 Müth, S. – A. Sokolicek – B. Jansen – E. Laufer, “Methods of Interpretation” *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 1-23.
- Newton 1862 Newton, C. T., *A History of Disc. At Halicarnassus, Cnidus and Branchidae I*, London.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus, and Branchidae II*, London.
- Newton 1865 Newton, C. T., *Travels and Discoveries in the Levant II*, London.
- Nossov 2009 Nossov, K. S., *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC*. New York.
- Owens 2000 Owens, E. J., *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (çev. C. Bilsel), İstanbul.
- Öğün – Işık 2003 Öğün, B. – C. Işık, *Kaunos. Kbid*, İzmir.
- Özen 2017 Özen, S., “Kaunos Surları”, *Basileus*, 50. Yılında Kaunos/Kbid (ed. A. Diler v.d.) 71-93.
- Özgan 2009 Özgan, R., “Eski-Yeni Knidos Problemi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 132, 93-112.
- Paton – Myres 1896 Paton, W. R. – J. L. Myres, “Karian Sites and Inscriptions”, *The Journal of Hellenic Studies* 16, 188-271.
- Pedersen – Ruppe 2016 Pedersen, P. – U. Ruppe, “The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?”, *Focus on Fortifications* (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 560-580.
- Pedersen 1994 Pedersen, P., “The Fortifications of Halikarnassos”, *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale* (ed. P. Debord – R. Descat), 215-236.
- Pedersen 2001/02 Pedersen, P., “Reflections on the Ionian Renaissance”, *Hephaistos* 19/20, 97-130.
- Pedersen 2004 Pedersen, P., “Pergamon and the Ionian Renaissance”, *IstMitt* 54, 409-434.
- Pedersen 2009 Pedersen, P., “The Palace of Maussollos in Halikarnassos”, *Die Karer und die Anderen* (ed. F. Rumscheid), 315-348.
- Pedersen 2010 Pedersen, P. “The City Wall of Halicarnassos”, *Hellenistic Karia* (ed. R. Van Bremen – J. M. Carbon), 269-316.
- Peschlow-Bindokat 2005

- Peschlow-Bindokat, A., Feidforschungen im Latmos. Die Karische Stadt Latmos, Milet III.6, Berlin.
- Philon (= Philon, Poliorketica)
Kullanılan Metin ve Çeviri: A. W. Lawrance, Greek Aims in Fortifications, Oxford, 1979.
- Pimouguet-Pedarros 2000
Pimouguet-Pedarros, I., Archeologie de la defense. Histoire des fortifications antiques de Carie (Epoque classique et Hellenistique), Paris.
- Pimouguet-Pedarros – Çevik 2016
Pimouguet-Pédarros, I. – N. Çevik, “Les fortifications de Myra-Andriakè dans la défense de la Lycie orientale”, Focus on Fortifications (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 373-383.
- Polat 2016
Polat, Y., Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Polybios (= Polybios, Historiai)
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Histories. With an English translation by W.R. Paton, vols. I-IV. Cambridge, Mass. London 1922.
- Radt 2009
Radt, T., “Hellenistische Burgen? Nicht-urbane Wehranlagen des Hellenismus in Kleinasien – ein Überblick”, Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter (ed. O. Wagener), 33-48.
- Rheidt 1992
Rheidt, K., “Die obere Agora. Zur Entwicklung des hellenistischen Stadtzentrums von Pergamon”, IstMitt 42, 235-282.
- Ridgway 1997
Ridgway, B. S., Fourth-Century Styles in Greek Sculpture, Madison.
- Robert – Robert 1983
Robert, J. – Robert, L., Fouilles d'Amvzon en Carie. Paris.
- Ruppe 2007
Ruppe, U., “Neue Forschungen an der Stadtmauer von Priene – erste Ergebnisse”, IstMitt 57, 271-322.
- Ruppe 2010
Ruppe, U., “Die Stadtmauer von Priene - Zweckbau, Identifikationsobjekt oder Symbol für Macht?”, Byzas 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 141-163.
- Saner 1994
Saner, T., “Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos”, Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale (ed. P. Debord – R. Descat), 273-284.
- Strabon (= Strabon, Geographika)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII - XIII - XIV). Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman. İstanbul 1993.
- Şahin v.d. 2016
Şahin, S. – C. Yıldırım – M.A. Sarıkaya – O. Tüysüz – S.C. Genç – M.E. Aksoy – L. Benedetti – M. E. Doksanaltı, “Knidos Fay Zonu'nun Deprem Geçmişini Klor-36 Yüzey Yaş Tayini Yöntemiyle Modelleme”, Turqua: Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Bildiri Kitabı (ed. M. A. Sarıkaya), 2016, 22-23.

- Taşkıran 2017 Taşkıran, M., Sillyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu, Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Thukydides (= Thukydides)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Thucydides, History of the Peloponnesian War, Vol. 1. With an English translation by Ch. Forster Smith, London 1956 (Loeb Classical Library).
- Tırpan 1990 Tırpan, A. A., “Knidos Akropol Surları”, AST 8, 429-456.
- Tuna 1982 Tuna, N. “Datça Yarımadası Yüzey Araştırmaları 1981”, KST 4, 357-369.
- Tuna 1998 Tuna, N., “Burgaz Arkeolojik Kazıları 1997 Yılı Çalışmaları”, KST 20/2, 425-439.
- Türk 2009/2010 Türk, H., “Die Mauern als Spiegel der Stadt. Neue Forschungen zu den Befestigungsanlagen in Assos”, Forschen, Bauen und Erhalten Jahrbuch 3, 2009/2010, 30-41.
- Vann 1991 Vann, R. L., “The Drusion: a candidate Herod’s lighthouse at Caesarea Maritima”. IJNA 20/2, 123-139.
- Vergnaud 2015 Vergnaud, B. “Labraunda 2014. La forteresse de l’acropole de Labraunda. Rapport préliminaire sur la 3 e campagne de fouille (2014)”, Anatolia Antiqua XXIII, 317-330.
- Vermeule 1962 Vermeule, C., “The Colossos of PortoRafti in Attica”, Hesperia 31, 62-81.
- Vitruvius (= Vitruvius, De Architectura Libri Decem)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Mimarlık Üzerine On Kitap, Çev. S. Güven, Ankara 1990.
- Ward-Perkins 1974 Ward-Perkins, J. B., Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in Antiquity, London.
- Wicherley 1993 Wicherley, R. E., Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (çev. N. Nirven – N. Başgelen), İstanbul.
- Wiegand – Schrader 1904
Wiegand, T. – H. Schrader, Priene, Berlin.
- Williams 1976 Williams, P. F. C., “Roman Harbours”, IJNA 5/1, 73-79.
- Winter 1971 Winter, F. E., Greek Fortifications, London/Toronto.
- Winter 1994 Winter, F. E., “Problems of Tradition and Innovation in Greek Fortifications in Asia Minor, Late Fifth to Third Century B. C.”. Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale (ed. P. Debord – R. Descat), 29-52.

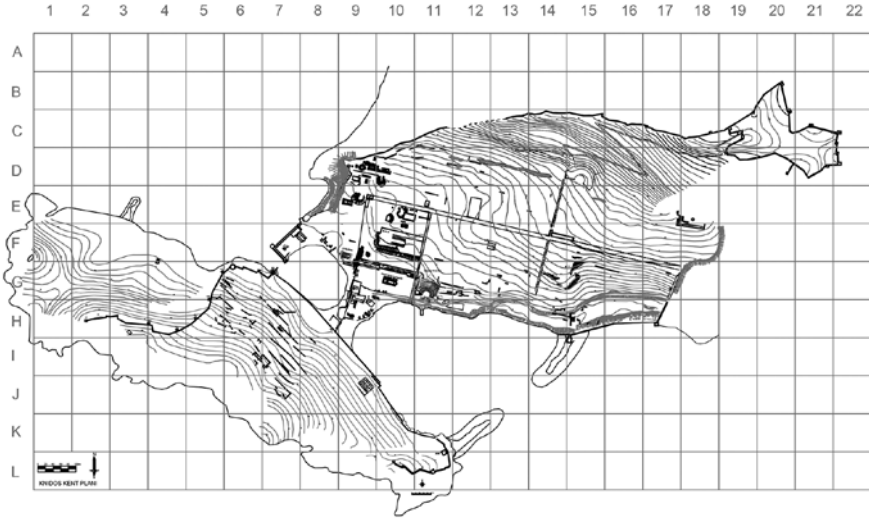

Fig. 1 Knidos Kent Planı

Fig. 2 Kap Krio

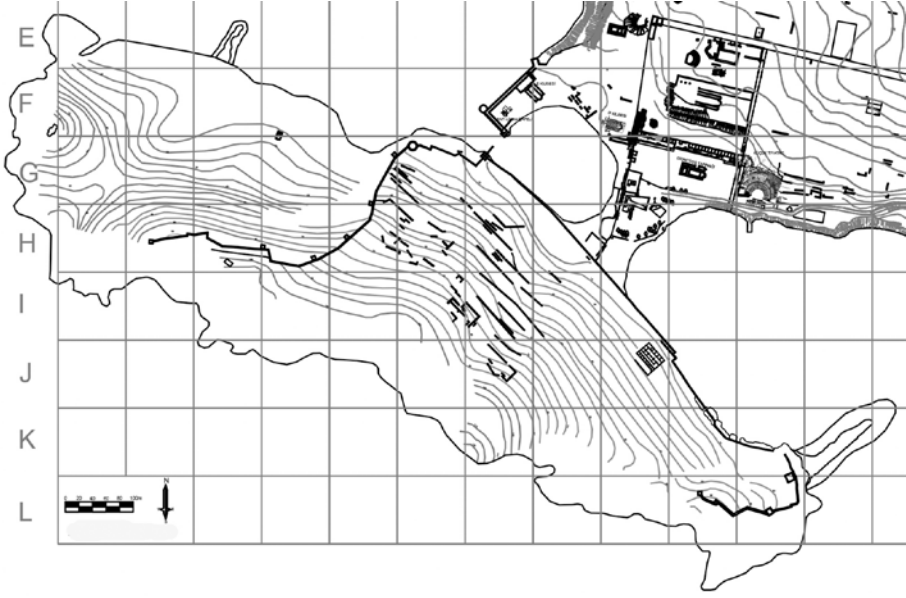

Fig. 3 Kap Krio Doğu ve Batı Surları

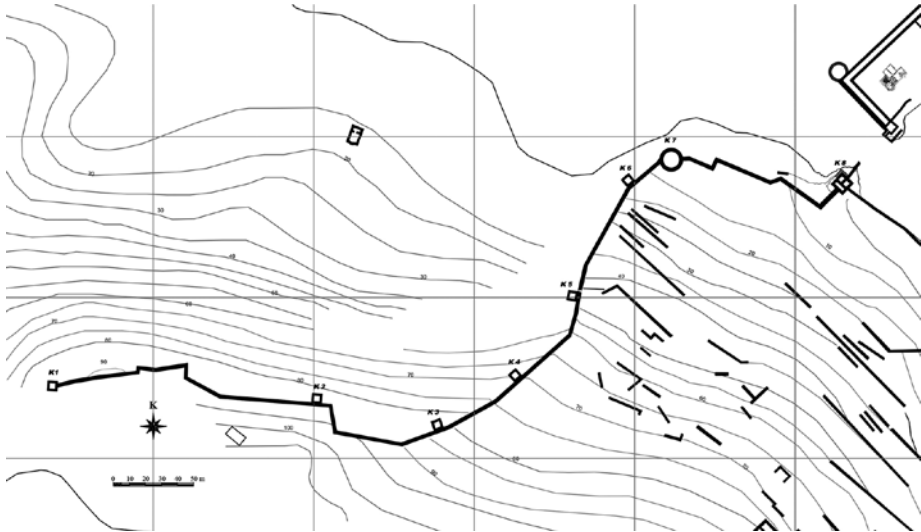

Fig. 4 Kap Krio Batı Surları

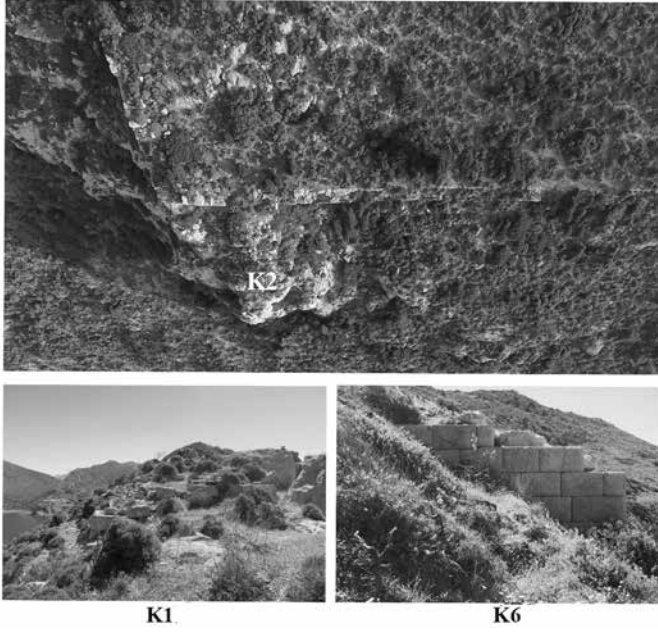

Fig. 5 Batı Surundaki Kuleler (K1, K2, K6)

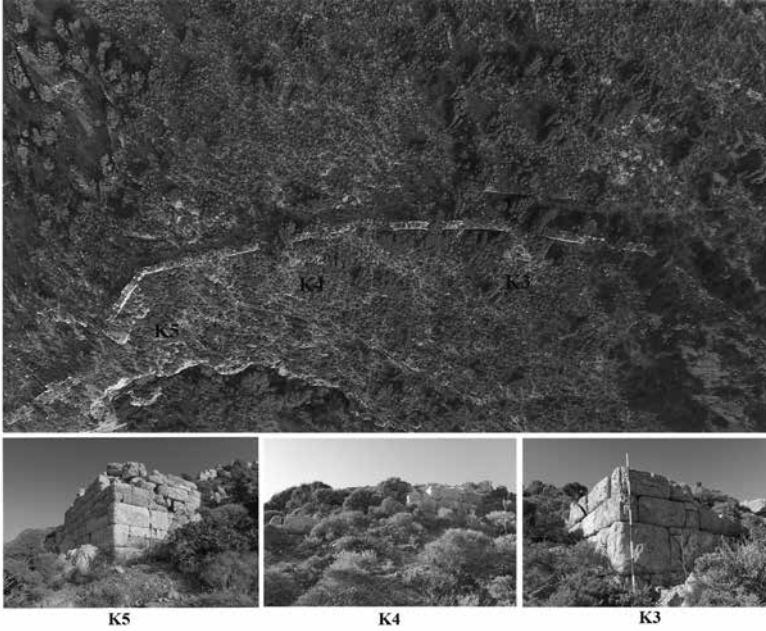

Fig. 6 Batı Surundaki Kuleler (K3, K4, K5)

Fig. 7 Yuvarlak Kule (K7) ve Devamındaki Kap Krio Batı Suru

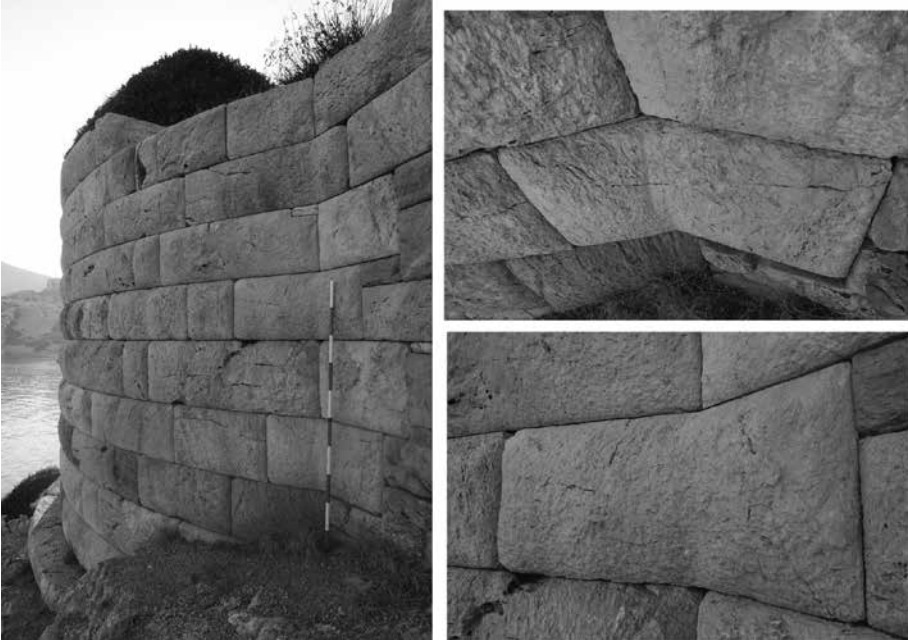

Fig. 8 Yuvarlak Kule'den (K7) Sur Bedenine Geçişteki İşçilik

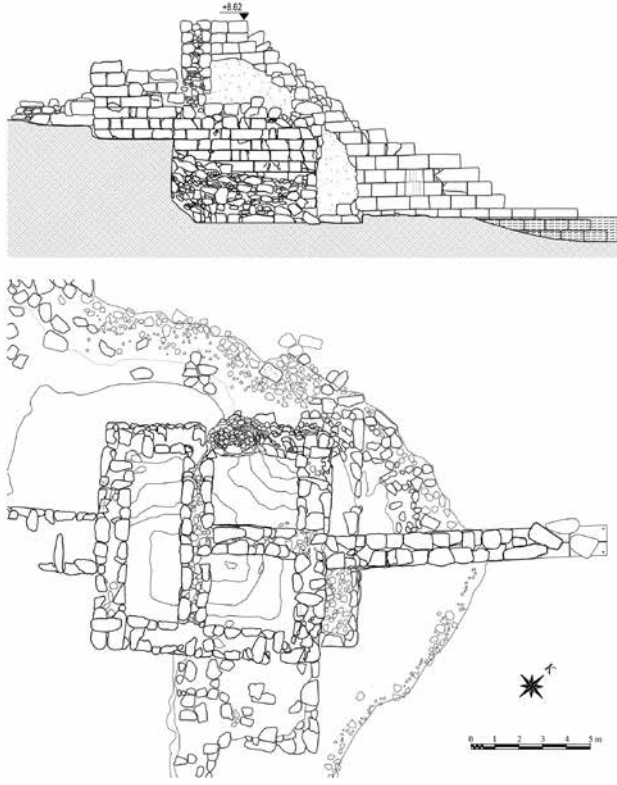

Fig. 9 Liman Girişindeki Kule (K8)

Fig. 10 Liman Girişindeki Kule (K8) ve 'Çift Köşe Bağ' Tekniğinin Uygulanışı

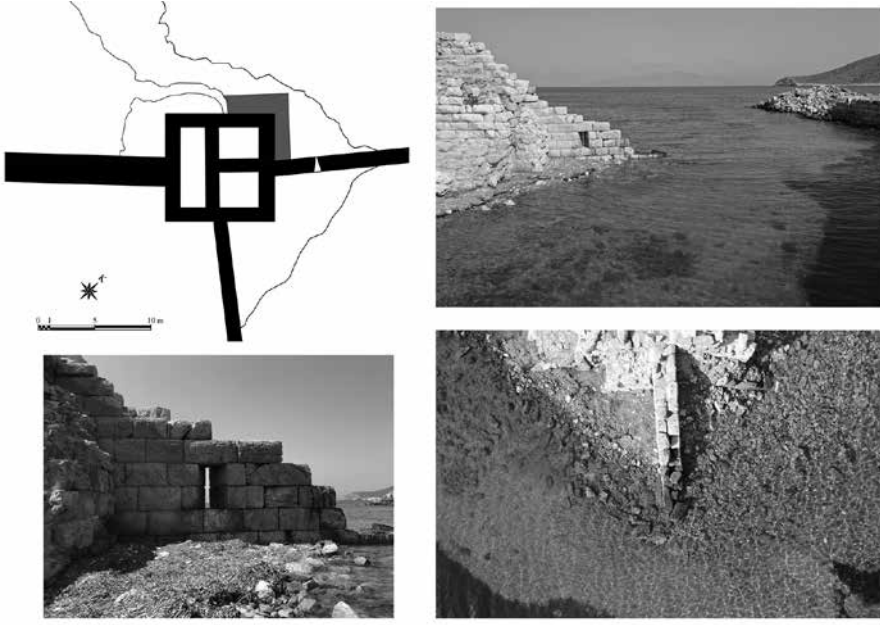

Fig. 11 K8, Liman Girişini Daraltan Duvar ve Mazgal

Fig. 12 Kap Krio Batı Surundaki Farklı Örgü Tekniklerindeki Duvarlar

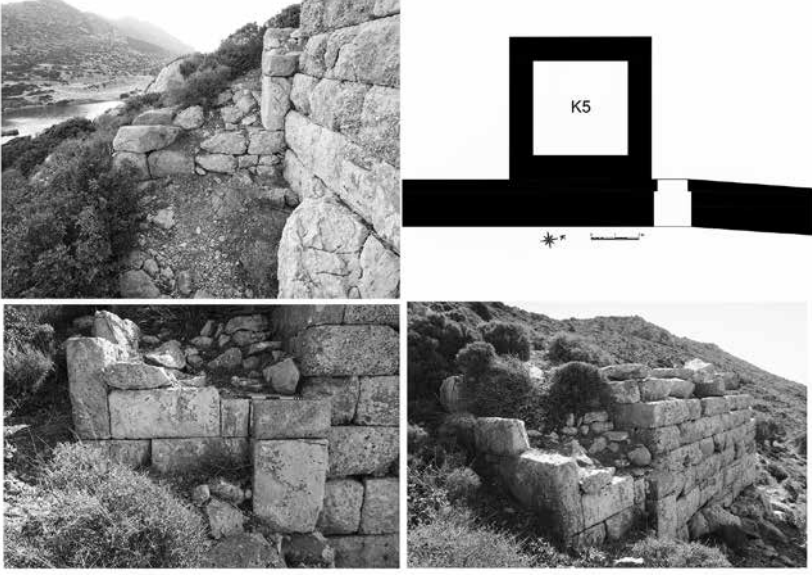

Fig. 13 Kap Krio Batı Surundaki Giriş (Kapı)

Fig. 14 Kap Krio Doğu Surları

Fig. 15 Hellenistik Döneme Tarihlendirilen K7 ile MÖ 4. yüzyıla Tarihlendirilen Sur Bedeninin Birleşimi

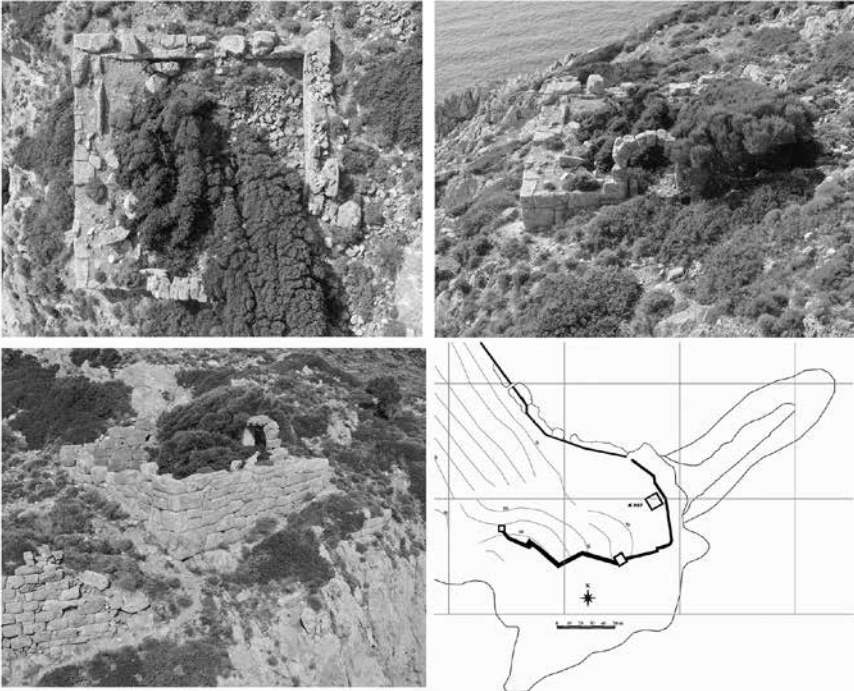

Fig. 16 Kap Krio'nun Doğu Ucundaki 56 Numaralı Kule (?)

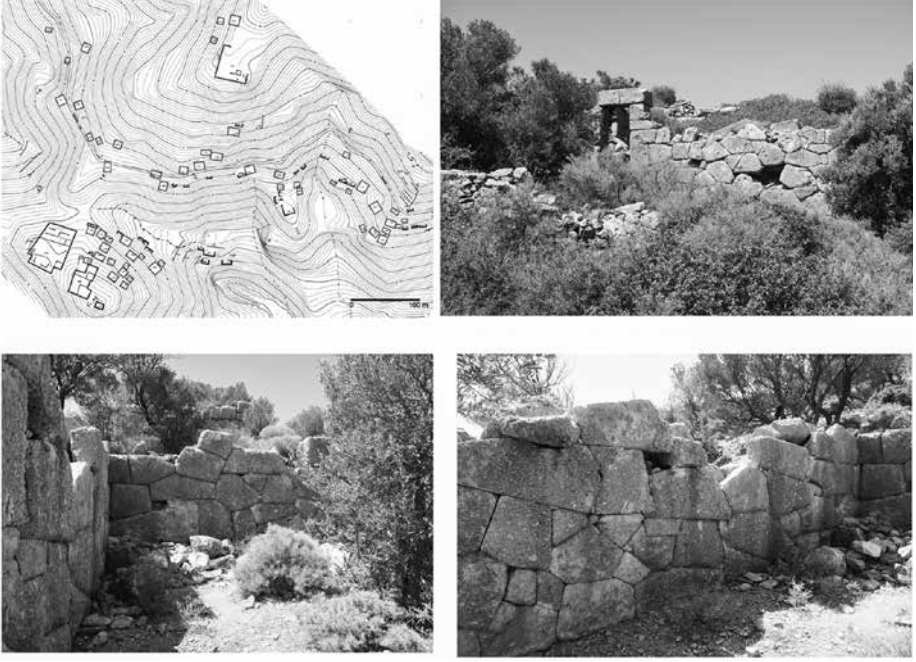

Fig. 17 Doğu Nekropolndeki Temenos/Peribolos Tipi Mezarlar
(Nekropol Planı: Berns 2013, fig. 13)